Socialno razslojavane

СОЦИАЛНО РАЗСЛОЯВАНЕ

bulgar.

v Bălgarija i Republika Makedonija

В БЪЛГАРИЯ И РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЯ

Socijalno razslojuvan'e

СОЦИЈАЛНО РАЗСЛОЈУВАЊЕ

Makedon.

ВО БУГАРИЈЯ И РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЯ

vo Bugarija i Republika Makedonija

Фондация "Фридрих Еберт"
Институт по социология при БАН
Институт за социолошки и политико-правни истражувања - Скопје

Friedrich-Ebert-Stiftung Bonn * Bibliothek *

София, 1998

Издателство „ЛИК“

A 99 - 01789

СОЦИАЛНО РАЗСЛОЯВАНЕ
В БЪЛГАРИЯ И РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЯ

СОЦИЈАЛНО РАЗСЛОЈУВАНЬЕ
ВО БУГАРИЈА И РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЯ

Съставители: Георги Фотев
Јорде Јакимовски

Фондация „Фридрих Еберт"
Институт по социология при БАН
Институт за социолошки и политичко-правни истражуваньа - Скопје

SOCIAL STRATIFICATION
IN BULGARIA AND THE REPUBLIC OF MACEDONIA

Editors: Georgi Fotev
Yorde Yakimovski

Friedrich Ebert Foundation
Institute of Sociology at the Bulgarian Academy of Sciences
Institute of Sociological and Political-Legal Studies - Skopje

СЪДЪРЖАНИЕ

ПРЕДГОВОР 7
СОЦИАЛНОТО РАЗСЛОЯВАНЕ В БЪЛГАРСКИЯ ПРЕХОД: ИДЕНТИФИКАЦИЯ, СОЦИАЛНИ СЛОЕВЕ, ТЕНДЕНЦИИ - Николай Тилкиджиев 11
СОЦИЈАЛНАТА СТАТИФИКАЦИЈА И КВАЛИТЕТОТ НА ЖИВОТОТ ВО РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА - Јорде Јакимовски 29
СОЦИАЛНИ НЕРАВЕНСТВА И СПРАВЕДЛИВОСТ - Георги Фотев 43
МАКРОЕКОНОМСКАТА ПОЛИТИКА ВО РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА И СОЦИЈАЛНОТО РАСЛОЈУВАЊЕ НА НАСЕЛЕНИЕТО - Благоја Наневски 58
КОНЦЕПТОТ НА ПРИВАТИЗАЦИЈА ВО РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА И ОСТВАРЕНИТЕ РЕЗУЛТАТИ - Александар Петроски 72
ДИФЕРЕНЦИАЦИЯ СРЕД ТРЕТАТА ВЪЗРАСТ В УСЛОВИЯТА НА ПРЕХОД - Атанас Атанасов 81
СТРУКТУРА НА БЕДНОСТТА ПРИ ЖЕНИТЕ Саша Тодорова 97
СОЦИЈАЛНАТА ПОЛИТИКА ВО УСЛОВИ НА ТРАНЗИЦИЈА ВО РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА - Љубица Чонева 112
АВТОРИТЕ 126
CONTENTS 128

ПРЕДГОВОР

Социалната стратификация е извънредно важно изследователско поле на модерната социология и респективно на останалите социални науки. Естествено, тази проблемна област вълнува всяко едно общество и съответните социални групи на даденото общество. Колкото по-радикални и мащабни са обществените промени, толкова по-драматично е социалното преструктуриране на обществото. България и Република Македония преживяват безпрецедентен преход към съвременна демокрация и пазарна икономика. Този преход се характеризира с противоречиво социално преструктуриране на двете съседни общества, с противоречиво социално разслояване. Възникват нови социални групи (социални слоеве и класи), които се намират в динамични отношения. Променят се предишни социални статуси, възникват нови, а други остават в миналото, т.е. изчезват от социалната сцена. Динамиката на социалното разслояване е обременена с напрежения, с латентни и явни конфликти. Макар че реформите протичат трудно и голяма част на населението на едната и другата страна понасят значителни тежести, прехода е мирен и да се надяваме, че ще бъде мирен и успешен, а дълбоките кризи преодолени. Социалните учени в България и Република Македония са призвани да допринасят за успехите на своите страни като изследват проблемите с научна добросъвестност, обективно и както повелява науката, безпристрастно. Новата проблематика налага нерядко неконвенционални научни подходи, усъвършенстване на познавателния и методологически инструментариум. В случая сравнителните и съпоставителни подходи и анализи са необходими и плодотворни.

Настоящата книга е резултат на сътрудничество между учени от Института по социология на Българската академия на науките и от Институт за социолошки и политичко-правни истражуваньа - Скопје и Економски институт - Скопје. Ние имахме шанса да получим финансовата подкрепа на Фондацията „Фридрих Еберт“ за проведения в София (12-13 ноември 1998 г.) симпозиум „Преходът и социалното разслояване в България и Република Македония“. Ние ценим високо разбирането и насърчението, което получихме от ръководството и другите служители на Фондацията. Споменатият симпозиум е чудесен пример на колегиално научно общуване, на взаимен респект, на взаимно обогатяване, които залагат добра основа за бъдещо научно сътрудничество. Това сътрудничество ни е много нужно. По своята природа науката е открита. Нашите общества също се стремят към все по-голяма откритост. Такъв е духът на нашето време. Балканският регион има печална слава на болно място на Европа. Нашите две страни желаят обаче да живеят в мир и добросъседство и би могло да се каже с основание, че те допринасят за формиране на един нов облик на нашия регион. Като хора на науката ние добре разбираме колко важна е такава една цел и споделяме мисълта, че можем да допринасяме за благото на своите страни.

Всеки от авторите е разработил своя текст самостоятелно. Общата тема обединява текстовете в тази книга. Читателят ще се убеди, че това не е механичен сбор. Видно е, че между процесите на социално разслояване в България и Република Македония има общи предпоставки, общи признаци, и сравними тенденции, както, разбира се, и типични противоречия и трудности на прехода. Естествено има и различия в количествени и качествени аспекти. Съпоставките и сравненията дават възможност за допълнително интерпретиране на развитите от авторите тези. Това впрочем се прояви по време на симпозиума и дискусиите, проведени в неговите рамки. За съжаление, с оглед навременното отпечатване на книгата не бе възможно да се направи пълен запис на дискусиите и включване текста на дискусиите в книгата. Впрочем, тъй като срещата беше първа между нас ние, откровено казано не очаквахме, че дискусията може да има значение повече от първоначално взаимно опознаване. Можем да се надяваме, че в бъдеще биха могли да се проведат предварително замислени и според изискванията на науката планирани сравнителни изследвания по проблемите на социалното разслояване или по други значими за нашите общества проблеми.

Съставителите и авторите изказват още веднъж благодарност на Фондация „Фридрих Еберт“ за оказаната подкрепа за провеждане на симпозиума в София и за публикуването на настоящата книга.

Надяваме се, че книгата ще има добър прием сред научните среди и по-широката общественост в България и Република Македония.

декември 1998
София

Г. Фотев

СОЦИАЛНОТО РАЗСЛОЯВАНЕ В БЪЛГАРСКИЯ ПРЕХОД: ИДЕНТИФИКАЦИЯ, СОЦИАЛНИ СЛОЕВЕ, ТЕНДЕНЦИИ

Николай Тилкиджиев

1. Трудностите на идентификацията:

От началото на 90-те години до днес в България се проведоха много социологически изследвания, вкл. сравнителни международни, които в една или друга степен визираха основни въпроси на социалното разслояване. Едно от първите неща, които се налагат в тази връзка е много внимателната преоценка на *трудностите при идентифициране* на основните субекти на стратификационните процеси, които без съмнение са общовалидни за другите пост-комунистически източно-европейски общества. Как да се установят кои са главните социални групи днес в нашите общества?

* * *

Първата трудност при отговора на този въпрос произтича от изключителната *динамика* на стратификационните процеси, от действителната неустановеност, неизкристализираност на част от процесите на социално разслояване в източно-европейските общества през 90-те години.

Друга *трудност* произтича от *необхващането на редица социални категории и слоеве.*

Част от разслояващите процеси и механизми в нашите страни и техните субекти са неуловими в конкретния, емпирично-регистрируем смисъл. Те са напълно или отчасти *нелегитимни.* Тук влизат - иначе малочислени - прослойки, обединяващото за които е високият доход, придобит незаконно и които паразитират върху държавна собственост, върху скрити, преобразени или изнесени капитали. Такива са поне *четири категории*: 1) забогателите от „пране на *мръсни* пари"; 2) „*червените* капиталисти" или разноликата трансформация на предишната държавно-стопанска и партийна-комсомолска но-

менклатура и на отговорни служители на предишните тайни служби; 3) новозабогатели политици и държавни *корумпирани служители*; 4) *неофициални лобита* на фирми, корпорации, институции (нещо като компрадорски кръгове, групи за натиск, вкл. на етническа, религиозна, разузнавателна, масонска и др. основа). Допълнителна трудност за идентификацията на тези прослойки е тяхната симбиоза помежду им. Наивно е да се очаква социологът да проникне там, където официалните специализирани органи са частично или изцяло безсилни. Изследователят не може да разчита на сензационните разкрития в мас-медиите или на недискретни чиновници. При попадането им в случайните извадки като респонденти лицата от тези групи категорично отказват да бъдат интервюирани или пък дават напълно подвеждащи отговори. Но без отчитането на този феномен цялостната стратификационна система се представя в непълен, едностранчив вид.

Трети проблем за адекватното възпроизвеждане на социалната стратификация е *фактическото изключване от извадките* на репрезентативните проучвания и на *други пет* съществени социални категории, които също имат пряко или косвено влияние върху социалното неравенство. Такива са *войниците* на срочна служба (а нерядко и всички военнослужещи и работещите в полицията), *учещите* пълнолетни (най-често студенти), *болни или инвалиди*. Аналогичен е случаят с *трудовите мигранти* (в България такива са групите от строителни работници, често от турския или циганския етнос, работещи и живеещи за 3, 6 и повече месеци в по-големите градове) и *временните емигранти* (установили се на работа в съседни или западни страни). Поради отсъствието им от основното им местоживеене, тези категории са недостъпни (когато респондентите се избират по местоживеене и по адресна регистрация). Всички те обаче оказват *силен разслояващ ефект*, особено върху материалното благосъстояние на съответните домакинства.

Друга методическа трудност за проучвателя е в намирането и интервюирането на хора от *рисковите групи* - бездомници и просяци, проститутки и сутеньори, крадци, наркомани и пласьори на наркотици, престъпници, затворници. Това не са винаги мизерстващи хора: сред тях също има диференциация. Но освен в единичните специализирани кейс-стъдис, тези категории са неуловими за социолога в репрезентативните изследвания и в общия стратификационен пъзел остават празноти.

Пето. Към посочените категории трябва да се посочи още една: *елита/елитите*, хората, заемащи наистина върхови позиции в политическата, икономическата и военната власт. На практика те са най-често недостижими за социолога. Дори когато са включени в репрезентативни извадки те най-често категорично отказват да приемат ролята на респонденти. Единственият вариант за тях остават специализираните проучвания.

Така че в данните от изследванията и съответно - в анализите *стратификационното тяло се оказва осакатено и обезглавено*.

Струва си да се запитаме: какво тогава всъщност изследваме и анализираме с репрезентативните проучвания?... Дали постигаме една сравнително точна и пълна, адекватна картина на действителната стратификация в това общество? И това далеч не е всичко...

* * *

Немалка част от опасностите при анализа на социалното разслояване се крие в неподозираната за неспециалиста *многовариантност на стратификационната интерпретация*. Въпросът е за многофакторната обусловеност на конкретното, емпирично установяване дали отделния респондент принадлежи към една или друга категория, група, слой[1]. Въпросът никак не е елементарен.

От една страна, дали едно и също лице ще бъде отнесе-

[1] Подробно за разликата между „социална категория", „социална група" и „социален слой - вж. Николай Тилкиджиев. Социалните групи. Наука и изкуство, София, 1989.

но към една или друга социална група може съществено да варира според това *кой преценява:* дали това е самото изследвано лице, членове на неговото семейство и домакинство, негови роднини, негови приятели, негови съседи, негови колеги, имащи същия или подобен служебен статус, негов началник или подчинен, представители на аналогични по статус групи, представители на групи с различен статус, анкетьорът, провеждащ интервю с лицето, изследователят, обобщаващ първичната информация от самото лице или от анкетьора. Преценката зависи от предварителната социологическа осведоменост и култура, от нивото на социологическия професионализъм, опитът и знанията, методиката и инструментариума за адекватно регистриране на социалногруповата принадлежност, от политическата пристрастност или неутралност на оценяващия.

От друга страна, оценката може и на практика се различава чувствително според *начина на регистрация:* с предварително заложена от изследователя класификация, със зададени от изследователя подбрани индикатори, с открит въпрос.

Социалногруповата идентификация варира и според *специфичния ракурс*, който интересува изследователя.

Казаното показва, че рискът за *изкривяване, деформиране, „донагласяване“* на емпирично наличната стратификационна действителност е висок.

От друга страна, съществува несъответствие и на по-ниско ниво на реалностите и на анализа. Заложените емпирични индикатори имат доста *различна стратифицираща тежест*. Например, по данните на поредица репрезентативни изследвания към или около 70% от населението в България притежава (съответните домакинства) свое собствено жилище - дял, на който ще завидят хора от развитите западно-европейски страни. Но по-детайлната информация разкрива, че в голяма част тези жилища са твърде различни по площ и удобства (например много жилища в селата и други малки селища са без водопровод, канализация и тоалетна в самата сграда), по благоустроеност и инфраструктура на района, по екологичност. Около 40% притежават леки автомобили, но и тази информация е подвеждаща - голяма част от тях имат доста стари и амортизирани коли руско производство от преди 15-20 и повече години.

Това са част от трудностите в идентификацията на социалните групи и слоеве в общата система на социалното разслояване.

2. Основните социални слоеве:

Тук предлагам стратификационната картина на българското общество днес на основата на емпиричната информация от репрезентативното изследване „Държавата, гражданското общество, трудът“, проведено през Юли 1997 г. от Агенцията за социални анализи (с ръководител Л. Димова) в рамките на международната програма ISSP. Всички условности, споменати току-що, са валидни и тук. С тази уговорка, че в случая въпросът-класификация за идентифицирането на респондентите към съответни социални групи, който заложихме като *предварителна „стратификационна мрежа“* бе резултат от едно друго *предварително проучване.* Екипът на секция „Общности и социална стратификация“ от Института по социология направихме *изчерпателно* изследване на пълнолетните от *всички* домакинства в едно средно голямо пазарджишко село, придружено с поредица други интервюта с хора от различни социални групи. В такъв смисъл в класификацията изследователските категоризации са плод на проучване и отдолу, от самия терен.

СОЦИАЛНИ ГРУПИ

на пълнолетното българско население (Юли 1997)

А. РАБОТЕЩИ (ТРУДОВО ЗАЕТИ),
вкл. работещи пенсионери и безработни:

1 Ръководни държавни служители (в централни и местни ръководства, вкл. кметове, директори/мениджъри на *държавни* фирми, предприятия, банки, фондове, вкл. на *бюджетни* учреждения; офицерски състав в МО и МВР) (0.9%)

2 *Интелигенция и интелектуалци* (преподаватели и учители, лекари, инженери, икономисти, агрономи, журналисти, биолози, химици, физици, юристи, научни кадри, културни дейци, духовенство и др. специалисти, чиято работа изисква *висше образование* - като *наемни служители* в държавни или частни учреждения и като работещи на *самостоятелна* практика, вкл. *собственици и съдружници* на частни фирми за интелектуални продукти и услуги) (8.1%)

3 *Служители в държавни и частни фирми/учреждения* (без тези от 1 и 2; заетите в административното, информационно-обработващо, канцеларско, финансово-счетоводно, здравно-медицинско, вкл. лаборанти, ветеринарни техници и пр. битово-комунално, търговско, транспортно, пощенско, отбранително-охранително *обслужване*, в т.ч. подофицерския състав в МВР и МО - обикновено със *средно общо и средно специално* образование) (12.4%)

4 *Крупни (заможни) частни бизнесмени* (собственици/мениджъри и техните съдружници/заместници на големи *частни* фирми - с *над 50* наемни работници/служители) (0.2%)

5 *Средни частни бизнесмени* (частни търговци и производители *извън селското* стопанство с *от 10 до 49* постоянни наемни работници/служители (1.1%)

6 *Дребни търговци и производители* (частни бизнесмени *извън селското* стопанство с *от 0 до 9* постоянни наемни работници/служители, т.е. вкл. *без нито 1* постоянен наемен работник/служител извън домакинството и без включените в 2 с частна практика; тук влизат имащите *семеен бизнес*, с магазин, кафене и пр. - *собствени или под аренда*) (2.3%)

7 *Частни търговци и производители на селскостопанска продукция* (на дребно и средно ниво - *от 1 до 9* наемни работници/служители) (0.5%)

8 *Самостоятелни селски стопани* (издържащи се главно със собствен и на домакинството си труд в дворното място/земеделската си земя, от оранжерии, гледане на животни; вкл. безработните и пенсионерите, *работещи само в семейното земеделско стопанство и разчитащи главно на него)* (3.6%)

9 *Квалифицирани работници и техници* (високо и средноквалифицирани работници и техници по производството, използването, поддръжката и ремонта на техника и машини в държавни, частни-несобствени и кооперативни фирми; вкл. шофьори, трактористи, монтьори и пр., изискващи обучение или квалификация) (14.0%)

10 *Нискоквалифицирани и неквалифицирани работници* (заети/наети в държавни, частни и кооперативни фирми, вкл. в селското и горското стопанство, вкл. с ниско/без образование, в т. ч. полевъди, общи работници, товарачи, работници по чистотата, пазачи (бодигард), овчари, пастири) (9.8%)

11 *Други или трудни за класифициране работещи лица* (1.1%)

Б. НЕРАБОТЕЩИ (НЕЗАЕТИ ТРУДОВО):

12 *Пенсионери*, незаети, *неработещи*, вкл. неразчитащи основно на СЗС (*извън 8*) (28.9%)

13 *Безработни* (независимо дали са регистрирани; *работещите в СЗС са към 9, а останалите към др. съответни групи на работещите* (10.8%)

14 *Учещи редовно* (над навършени 18 г., главно студенти) 2.8%)

15 *Многодетни майки и домакини* (или намиращи се в майчинство, изцяло заети с гледане на децата си; незаети другаде, вкл. в СЗС, т.е. извън *8*) (1.7%)

16 *Инвалиди* (категоризирани и получаващи пенсия за инвалидност; работещите се отнасят към съответната група на работещите) (0.6%)

17 Войници на срочна служба	(0.3%)
18 Други неработещи (незаети) (вкл. никога не работили досега; хора с особени, нелигитимни доходи; рискови категории, в т.ч. просяци, бездомници, затворници, проститутки и пр.)	(0.7%)
Неотговорили на въпроса	(0.3%)
Всичко	(100.0%)

А ето и синтезираният, кратък вариант на класификацията на слоевете.

БАЗИСНИ СОЦИАЛНИ ГРУПИ (СОЦИАЛНИ СЛОЕВЕ)
(Юли 1997)

А. РАБОТЕЩИ (ТРУДОВО ЗАЕТИ):	
1. Интелигенция и специалисти	*8.1*
2. Служители в държавни и частни фирми/учреждения	*12.4*
3. Средни и дребни бизнесмени	*3.8*
4. Самостоятелни селски стопани	*3.6*
5. Квалифицирани работници и техници	*14.0*
6. Нискоквалифицирани и неквалифицирани работници, вкл. селскостопански и горски	*9.8*
Б. НЕРАБОТЕЩИ (НЕЗАЕТИ ТРУДОВО):	
7. Пенсионери	*28.9*
8. Безработни	*10.8*
9. Студенти	*2.8*
Други, вкл. неотговорили	*5.8*
Всичко	**100.0**

* * *

Какъв е социо-демографският и социо-политическият облик на тези основни социални групи?

Интелигенцията е типична група на формиращата се средната класа. В тази група жените са почти 2 пъти повече. По възраст преобладават относително по-младите (70% са

до 45 г.). Над 1/4 от тях имат и ръководни функции в своята работа. Сред домакинствата на интелигентите преобладават 3 и 4-членните. Почти всички (90%) са заети в държавния сектор и само 7% от тях заявяват, че имат свой собствен бизнес. Индивидуалните им доходи са над средните за всички групи, но са по-ниски от заявените от частните бизнесмени и от квалифицираните работници и техници. Освен това фактическите им доходи им са още по-ниски, поради фактът, че техните деца най-често са още неработещи. В политическите си симпатии се самоопределят в дясното и дясно-центристко пространство. Около 1/2 от тях симпатизират на СДС и ОДС, а 1/3 от тях се обявяват за неутрални. В собствената си преценка 51% се причисляват към (средната) средна класа, 23% - към ниската средна класа, 5% - към високата средна класа и 2,4% - към горната класа. Най-много от интелигентите живеят в големите градове и в столицата. (Вж. двете графики на социалното тяло на интелигенцията)

Служителите са също повече женска група (отношението на жените към мъжете е 2/1) и също са сравнително млади (67% от тях са до 45 г.) и също с 3-4-членни домакинства. Повечето от служителите са женени/омъжени. Около 13,6% от тях живеят с друг партньор, без да са сключили официален брак - едно некоментирано досега явление. Около 1/2 от тях са със завършено средно образование, а 22% са с незавършено или завършено висше образование. Преобладават заетите в държавния сектор, като само 4% имат свой бизнес. Политическите си симпатии поделят почти по равно между лявото и дясно пространства. Около 1/3 от тях симпатизират на СДС, като малко повече от това се афишират за неутрални. В социално-класово отношение се самоопределят най-вече към средната-средна класа (33,6%), но също и към ниската средна (25,6%) и, което е твърде странно - към работническата класа (25,6%).

Частните бизнесмени също са типични представители на средната класа и са засега още твърде разнородна група. Освен това, в случая, поради ниския количествен относите-

лен дял, говорим общо за средните и дребни търговци и производители (имащи до 49 наемни работници), вкл. и в селското стопанство. За разлика от другите социални групи, тази на бизнесмените е подчертано мъжка (2-3 пъти са повече сред тях мъжете). Болшинството са в средната, зряла възраст (31-60 г.). При тях неженените са сравнително по-често явление. Най-често те са със завършено средно образование. Над 50% от тях се считат за *самостоятелно работещи*, т.е. в повечето случаи става дума за собствен, дребен бизнес. Сред тази обща категория са респондентите, заявили, че получават най-високи доходи. Както може да се очаква, по политически симпатии те са дясно и дясно-центристки ориентирани и близки до ОДС. Най-солидното им присъствие е в големите градове и в столицата. По социално-класовата си самоидентификация се причисляват преди всичко към средна-средна класа. Всички тези категории частни бизнесмени са между 3-та и 7-та стълба от 10-степенната вертикална скала.

Самостоятелните селски стопани са феномен твърде характерен за българското село. Това са хората във или дори над трудоспособна възраст (независимо дали се водят за безработни), които се издържат и разчитат главно на собствения и на домакинството си труд в дворни места, в земеделската си земя и на отглеждането на селскостопански животни. 1/2 от тях са около и над 60 г., но други 36% са между 46 и 59 г. Имат относително по-ниско образование. Техният особен вид на заетост (self-employed, самонаети) внася хибридност при самоопределянето им: 39% от тях се смятат, че не работят (това са по-възрастните, които са и пенсионери, но фактически не биха могли да живеят без този си труд), 28% - че имат свой собствен бизнес (сравнително по-младите) и 11% - че са наемни работници (защото работят най-често и в местна земеделска кооперация). Те са групата, заявяваща сравнително най-ниски доходи (не трябва да се забравя, че те имат пред вид паричните доходи, а не и натуралните, които са съществено перо при тях). В политическите си симпатии те са предимно ляво и ляво-центристки ориентирани.

Около 31% от тях се обявяват за привърженици на БСП. Същевременно, би било подвеждащо да се счита, че голямата част от тях са само от ляво на политическия спектър. Нещата явно са се променили и еволюирали през последните години. Ако 25% днес са за левицата, то към 22% са за ОДС. Голям е и процентът на негласувалите сред тях (вероятно повечето от бившия електорат на БСП); най-много сред тази категория не са гласували, защото не са харесали много от кандидатите. В социално-класово отношение те не са с най-ниско самочувствие, каквито са пенсионерите. Повечето (36%) се самоидентифицират с работническа класа (защото вероятно се възприемат най-вече като хора на усилния физически труд), а други 28% се смятат за средна-средна класа. Едва на трето място са смятащите се за ниска класа (16,7%). При самостоятелните селски стопани натрупването в десетстепенната вертикална стълбица е между 5-то и 8-мо стъпало. Т.е. по материално самочувствие те са сходни с категорията на служителите.

Квалифицираните работници и техници са естествено мъжка група (2/3 от тях са мъже). 86% от тях са в зряла възраст между 31 и 60 г. и са женени, като живеят в 4-ри и повече членни домакинства. Около 80% имат завършено средно образование - това е групата на *средниститe*. Към 85% от тях са наемни работници, главно в държавни предприятия, което обяснява и фактът, че 48% от тях членуват в синдикати. Иначе обявяват, че получават доходи, на които съперничат само бизнесмените. В политиката обявяват пристрастието си най-вече в центъра и надясно от него, като 51% определено се числят към симпатизантите на СДС. Освен към работническата класа (71%), немалко се идентифицират и към средната-средна класа (15%) (онези, които са със самочувствието на печелещи добри пари) и към ниската средна класа (12%).

Неквалифицираните и нискоквалифицирани работници са с относително по-млад състав от квалифицираните работници. Затова тук има доста неженени/неомъжени (15,2%). Над 1/3 от тази група са с до основно образование включително.

1/3 членуват в синдикати. 1/3 симпатизират на СДС и около 1/3 са неутрални. Доста от тях не гласуват. Около 15% сред тях се обявяват за мюсюлмани (повечето български турци). Голям дял се идентифицират с най-ниските статуси - 9-та и 10-та стълба (36,4% от тях са до и на самото дъно).

Неработещите пенсионери са групата с най-солидно присъствие (28,9% от респондентите). Сред тях преобладават жените (те имат по принцип и по-висока средна продължителност на живота). Тук са най-много вдовиците и едночленните домакинства. Това е групата на хората, деклариращи най-ниски доходи. В политическо отношение това е засега най-солидната база на крайно лявата и ляво ориентация. Наред със самостоятелните селски стопани (с които част са сходни и по статус), пенсионерите са основна социална база на БСП. Но с уговорката, че изглежда има определена промяна в тези години. Само около 2%, което е незначимо в статистически смисъл, е разликата между пенсионерите, привърженици на БСП и тези от тях - на СДС (26% към 24%). Същото е съотношението на гласувалите за Демократичната левица и за ОДС. Около 13% от тях са силно религиозни. Селищното им разпределение е: 40% - в селата, 27% - в големите градове, 19% - в малките градове и 14% - в столицата. Въпреки че са неработещи пенсионери, 1/2 сред тях си приписват статуса на хора от работническата класа и 1/4 се смятат за ниска класа.

Безработните са подчертано мъжка и младежка категория. Към 70% са до 45 г. (18-30 са 38,5% и 31-45 са 31,2%); към 1/4 не са встъпвали още в брак. Важно е да се знае, че голям е делът на онези безработни, които живеят в многочленни домакинства. Образованието им е главно основно и средно. Най-много от тях са негласувалите и неутралните, както също около 1/3 са привърженици на СДС. От безработните има 11% мюсюлмани. Най-много са безработните в големите градове (36%) и в селата (34. Въпреки, че са безработни, повечето не се смятат за аутсайдери: 51% се причисляват към работническата класа (това са явно доскоро работили и съкратени, уволнени), а 15,6% дори се смятат за средна-средна класа и само към 14% се идентифицират към ниската класа.

Учещите редовно над 18 г. са най-вече редовните студенти. Естествено, сред тях най-много са неженените (86%). Те са група с ясни очертания: това са високо образовани, с дясно, дясно-центристки ориентации. По 40% сред тях са негласувалите и симпатизантите на СДС. Студентите, които са попаднали сред респондентите, се самоидентифицират малко под средата в десетелементната стълба (между 5-та и 8-ма позиция).

3. Тенденции:

Имаме достатъчно основания да твърдим, че проучването, проведено през лятото на 1997 г., потвърди една важна зависимост между социалния статус и политико-икономическите стереотипи, оценки и поведение. Сред населението определено се формират *два основни културни модела на осмисляне на реално станалото и ставащото в обществото,* на предвижданията в по-близък и по-далечен план, както и *два основни културни модела на поведение.*

От една страна, това са повечето по-образовани и по-инициативните, склонните към по-голяма самостоятелност, индивидуалност на мисленето и действието. Такива са определено голямата част от *интелигенцията, частните бизнесмени, студентите и квалифицираните работници и техници.* Те общо взето по-леко приемат новите икономически и политически реалности, по-безболезнено възприемат трудностите и несигурността в материалното битие, по-безконфликтно усвояват демократичните ценности и норми, по-бързо разкрепостяват своята публична политическа активност. Те по-естествено имат склонност към индивидуална инициатива. В тежката трудна социално-икономическа ситуация те възприемат активна жизнена позиция - не се ограничават само със затягане на коланите, само с рязко съкращаване на разходите и с икономии, но и търсят допълнителна работа (извън основната си) за повече доходи, в т.ч. някои от тях започ-

ват свой собствен бизнес. От всичко това е ясно, че съвкупността тъкмо от тези социални категории и групи са *носители на по-перспективен, динамичен културен модел на мислене и поведение*, който е по-адекватен на промените в прехода към нов тип обществено устройство с пазарна икономика и демократична политическа система. С пълна увереност можем да твърдим, че групите на този първи тип културен модел на нагласи и действия са ако не настоящ, то прототип, първообраз на *бъдещата стабилна средна класа*.

От друга страна, това са повечето от по-възрастните и по-нискообразовани хора, живеещи главно в селата и другите по-малки селища. Такива са значителна част от *пенсионерите, самостоятелните селски стопани и неквалифицираните (вкл. нискоквалифицираните) работници*. Съвкупността от тези социални категории и групи, като цяло (в статистическия смисъл) е носител на едни *по-консервативни* стереотипи, нагласи, ценностно отношение към света, който ги заобикаля и към ставащите промени. Те много *по-трудно преживяват нарушената предишна стабилност на статуквото и настъпилата нова икономическа несигурност, негарантираност на ежедневното материално битие*. Те са много по-неадаптивни, с много по-силни етатистки, патерналистки, колективистки и егалитаристки нагласи. В тежката икономическа ситуация реакцията им е главно към минимализиране на потреблението, към рязко орязване на всякакви разходи извън най-необходимото, като доста от тях чувстват пълно объркване, безпътица и страх от по-нататъшно влошаване на материалния им бит. В политическо отношение са консервативни, по-затворени и не са склонни към публични политически изяви и към открит диспут. За тях промените са предизвикали драматичен сблъсък между предишните им ценности и стереотипи и новите реалности и изисквания на деня.

Струва ми се, че отношението между тези два културни модела на мислене и поведение, в т.ч. и преливането от един към друг, са един от същностните стратификационни проблеми на общественото развитие в посттоталитарна България. Това (което се потвърждава и от други изследвания) е *най-обхватната социо-културна драма на нашето пост-комунистическо общество в междугрупов, стратификационен план*. Още повече, че групите в този скрит конфликт обхващат огромното мнозинство от населението.

Не е трудно да се предскаже, че успехът на позитивните промени в обществото, а и успехът на управляващите политици ще зависи в голяма степен от способността да се овладее и балансира този невидим, но драматичен конфликт между тези две субкултури, между тези два културни модела на мислене и поведение.

* * *

Ще резюмирам, поради ограничението във времето, други съществени промени и очертали се тенденции през последните девет години (1990-1998) в стратификационната система на българското общество[2], на основата и на друга официално публикувана статистическа и социологическа информация:

1. Постепенно се увеличава делът на заетите в *частния сектор* на националната икономика. Ако през 1990 г. в този сектор са заети 5.9 %, то още в края на 1993 г. техният дял се е увеличил около четири-пет пъти - 28.3 %, а през 1996 г. - те са вече 42.0 % (при това при 3-4 пъти по-нисък дял на частния сектор - още през 1995 г. частния сектор е 11.2% спрямо 88.8% държавен). Спрямо другите източно-европейски страни българският частен сектор бе съизмерим към края на 1995 г. с този в Румъния, Македония, Украйна.

2. През периода 1990-1997 г. процентът на *безработните* в трудоспособна възраст е висок. В края на 1993 г. Националният статистически институт отчита 16,4% безработни от цялото икономически активно население, докато към септемв-

[2] Подробно за това вж. в: Николай Тилкиджиев (ред.). *Социална стратификация и неравенство*. М-8-М. София. 1998

ри 1997 г. официалните данни са за 13.9% безработни. Не е трудно да се предположи по-нататъшното увеличаване на безработицата, докато не се осъществят радикалните структурни икономически реформи, особено масовата приватизация на големи предприятия.

3. Налице е безспорно *обедняване* на твърде широки социални слоеве. Средната месечна заплата при 100% за 1992 г. е спаднала на 59.6% - за 1996 г. (минималната заплата - съответно от 100% на 47.8%). Реалните доходи, пак по статистически данни, са спаднали с 65.6% през 1996 спрямо 1990 г. Понижаването на жизненото равнище е особено характерно за предишните средни слоеве (масовите професии на интелигенцията и на служителите в държавните бюджетни учреждения).

4. Очертават се *две основни обяснения за оцеляването* на населението в тези тежки, кризисни години. За много чуждестранни наблюдатели оцеляването на българите в тези условия е загадка. Причините са най-малко две. Първата и по-масовата е в добре функциониращата *икономика на бурканите* (термин въведен преди повече от десетина години от канадската антроположка Елеонор Смолет). Интересно е, че ако по-рано това явление бе характерно най-вече за живеещите и имащи връзки със селото, то през 1995-1998 г. се наблюдава разширяване на периметъра. Дори в столицата се наблюдава изкупуване на продукти от борсите от отделните граждани и приготвянето им по домовете, между панелните блокове и т.н. По данни от репрезентативно изследване през Юни 1997 г. 21.2% споделят, че почти всички хранителни продукти, използвани в домакинството са от този източник; други 26.7% заявяват, че около половината от хранителните продукти са от същата икономиката на бурканите. И едва около 20% не са свързани с нея. Това е феномен, заслужаващ специално внимание.

Втората причина за оцеляването е в разчитането на *допълнителната работа.* 30.2%, според поредното изследване на АСА, през Юли 1997г. включват именно това в своята стратегия за оцеляване и справяне с трудната ситуация.

5. Има достатъчно данни за да говорим и за съществуването на *етностратификация*, т.е. за определено социално неравенство между основните етноси в България. По данни на Националния статистически институт от 1996 г. българите-висшисти са 20.2%, докато висшистите сред българските турци са едва 2.0%, а сред циганите - 0.9%. Обратно, до начално образование имат 3.2% от българите и 18.3% - от българските турци и 45.2% - от циганите. През 1994 г. от всички безработни у нас 15.7% са българи, 28.5% - български турци и 45.8% - цигани. Неравенство е налице и по други признаци.

6. Все още за дълъг период в България, а и в другите източно-европейски общества, едно от най-сериозните предизвикателства към периода на социално-икономическа и политическа трансформация ще бъде конфликтът между официалната, легитимна икономика от една страна и неформалната, не/полулегитимна икономика на скритите сили на деня - от друга. Оттук едно от най-важните полета на интерес за социолога ще бъде *конфликтът между формалната и неформалната стратификация.* Огромните финансови средства, присвоени, преобразени, изнесени и пр. не просто са една от основните причини за сегашната бедност и криза. Нелегитимните сенчести структури препятстват нормалното развитие и легитимното разгръщане на пазарните структури и механизми, както и всеки личностен и семеен просперитет.

7. Все още няма сериозни обещаващи перспективи пред *малкия (дребен) и среден бизнес.* Причините са много, но няколко са особено важни: недостатъчно стимулиращо законодателство, в т.ч. високи такси и данъци, незначителни темпове на приватизацията, недобър капиталов пазар и конюнктура, влияние на минали и настоящи политически властови структури, ролята на неформалната, в т.ч. сенчестата икономика, унаследени стереотипи-задръжки към рискова индивидуална предприемчивост и пр.

8. Повечето българи днес се възприемат по ниво на материално благополучие *между „средняка" и „бедняка".* Между

1/4 и 1/3 се идентифицират със средните слоеве, а останалите - с по-ниските позиции в обществото.

Групова самоидентификация[3]

Основни класи (самоидентификация)		*1993*	*1995*	*1997*
Висока/горна класа		*0.8*	*1.0*	*0.4*
Средна класа		*28.5*	*26.2*	*35.2*
	висока		*2.5*	
	средна		*20.2*	
	ниска		*12.5*	
Работническа класа		*43.0*	*51.7*	*44.3*
Ниска класа		*19.6*	*14.6*	*11.5*
Не мога да преценя		*6.3*	*5.8*	*7.5*
Неотговорили		*1.8*	*0.7*	*1.1*
Всичко		*100.0*	*100.0*	*100.0*

Тези и много други данни обосновават твърдението както за адаптация към несигурността на ограниченото материално потребление в домакинствата, така и за формиране на специфичен комплекс от социо-професионални и социо-културни характеристики на средни социални слоеве в България, за формиране на типични белези на средна класа, въпреки че тя е в доста по-беден и в материално-подоходно отношение вариант[4].

[3] Данните са от цитирани по-горе репрезентативни изследвания на АСА по програмата ISSP.

[4] *The Middle Class as a Precondition of a Sustainable Society* (ed. Nikolai Tilkidjiev). 1998. Sofia, pp. 17-28, 223-247, 348-266, etc

СОЦИЈАЛНАТА СТРАТИФИКАЦИЈА И КВАЛИТЕТОТ НА ЖИВОТОТ ВО РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА

Јорде Јакимовски

Економската и социјалната криза што ја погоди Република Македонија во последните години предизвика значајни промени во благосостојбата на населението изразена во влошувањето на стандардот на граѓаните, пораст на сиромаштијата и голема економска несигурност.

Голем број од населението стана еднакво со сиромаштијата и сé повеќе зависи од социјалната помош (10% од населението прима социјална помош од буџетот).

Сегашната економска транзиција доведе до висока невработеност (36,0% според стандардите на ИЛО , односно 41,7% според официјалните статистички податоци за 1997 година.), опаѓање на личниот стандард на населението, измена во шемите на социјалното осигурување и социјална несигурност. Актуелната состојба во економската сфера (стечај, ликвидација на претпријатијата и структурно прилагодување на претпријатијата) придонесе за кумулирање неактивиран и делумно активиран човечки потенција. Кај голем број од населението, во услови на намалена стопанска активност и вработеност, нередовна исплата на платите доаѓа до намалување на потрошени количества на производи за храна, а сé помалку може да се издвојува за облека, обувки, мебел, бела техника и други апарати во домаќинството.

Падот на стопанската активност во Република Македонија, е основна причина на намалување на реалното бруто домашен производ. Имено, реалниот бруто домашен приход, во 1997 година изнесува околу 66% во споредба со оној од 1990 година или реално опадна за 3,6% просечно годишно. Негативниот тренд на бруто домашен производ ја одразува целокупната реалност на животот.

Табела 1: Индекс на плати и реални трошоци на животот

Години	Номинална нето плата	Трошоци на животот	Реална нето плата
1990	100,0	100,0	100,0
1991	184,4	210.8	87,5
1992	1984,4	3396,6	58,4
1993	11818,8	15692,4	75,3
1994	24231,3	35825,7	67,6
1995	26815.6	41450,3	64,7
1996	27553,1	42403,7	65,0

Извор: Статистички годишник на Република Македонија, 1997, Скопје, стр. 177

Во периодот на транзицијата, се прошири јазот меѓу трошоците на животот и платите, имено трошоците на животот порасная а реалните плати на вработените во голема мера се намалија. Во споредба со трошоците на животот, номиналните плати бележат знатно помал пораст при што реалните плати опаѓаат.

Сериозните економски и социјални проблеми се задржуваат и предизвикуваат намалување на реалниот животен стандард на населението кое соодветно се одразува врз нивото на човековиот развој.

1. Структура на социјалното раслојување

Во првите години на постсоцијализмот покрај економските и политичките проблеми на површина се појавија и социјалните проблеми. Дојде до опаѓање на стандардот, до појава на социјална несигурност-како последица на сé поголемата невработеност, извршени се промени и во шемите на социјалното осигурување, се работи за воведување на пазарни елементи и слично. Така, актуелните состојби во економската сфера придонесоа за разградувањето на стратификуваната структура на општеството во правец на осиромашување на многу слоеви од популацијата и за брзо збогатување на сосема мал број од населението. На тоа укажуваат и податоците за сé подрастичното опаѓање на куповната моќ на голем дел од населението.

Поради високиот пораст на трошоците на живот и намалената куповна моќ на домаќинствата, се забележува пораст на издатоците кои се однесуваат на основната потрошувачка. Во овие рамки особено се зголемува учеството на трошоците за исхрана, за домување, за огрев и осветление, за здравје и хигиена, за сообраќај и ПТТ услуги.

Истовремено, домаќинствата се принудени да ги смалат издвојувањата за облека и обувки, за набавка на покуќнина како и за штедење.Сето ова укажува на намалување на стандардот и квалитетот на живеење кај населението во Република Македонија.

Намалувањето и нередовната исплата на платите (70% од вработените примаат плата пониска од просечната во Република Македонија, а 20% ја примаат со задоцнување), доведе до ограничување на здравствената заштита, намалување на средствата во фондот за пензиско и инвалидско осигурување, нередовна исплата и намалување на бројот на корисниците на додаток на деца, одделни ограничувања во образованието и на другите услуги кои порано беа бесплатни.

Социјалната положба на голем дел од граѓаните е влошена и поради ниското општо ниво на стопанската развиеност, поради преголемиот број на пензионирани лица, поради малите приходи на голем број домаќинства и слично. Транзицијата и неповолните движења во стопанството придонесоа за намалување на бројот на активни осигуреници од една страна и зголемување на бројот на пензионерите од друга страна.Овие состојби предизвикаа намалување на приходите и зголемување на расходите во буџетот и фондовите (пензиски и здравствен фонд) на државата.

Социјалните проблеми доведоа и до социјални тензии, иако не како меѓукласни конфликти, но сепак како судир меѓу одделни слоеви на општеството:

- бедни-богати
- работници-раководители
- млади-возрасни
- лица кои бараат работа-вработени
- селско-градско население

Интензитетот на судирите меѓу одделни слоеви денес, најсилно е изразен меѓу бедните и богатите, потоа меѓу работниците и овластените раководители и меѓу лицата кои бараат работа и вработените. Како помалку значаен е судирот меѓу младите и старите, и на последно место е судирот меѓу селското и градското население.

Всушност насоките, мерките и динамиката на транзицијата доведоа до драстично влошување на положбата, посебно на долните социјални слоеви, па оттаму и на нивното потиснување. Табелата што следува претставува обид за прикажување на структурата на социјалните категории.

Табела2. Динамика на структура на социјалните категории во %

Социјални категории	1991 година	1996 година
1.Вработени	40,05	28,69
2.Лица кои бараат работа	14,27	20,05
3.Пензионери	14,56	20,18
4.Студенти	2,26	2,60
5.Ученици	28,86	28,48
Вкупно:	100,00	100,00

Извор: Наши пресметувања,Статистички годишник на Република Македонија 1992 и 1997, Скопје

Со целосни статистички податоци за социјалните категории не се располага но наведените податоци се за поголем број на социјални категории и може приближно да се воочи структурата на социјалните категории.

Во споредба со структурата на социјалните категории во 1991 година, категоријата "лица кои бараат работа" и "пензионерите" во 1996 година бележи пораст за сметка на намалувањето на социјалната категорија "вработени". Значително порасна бројот на невработените, на стечајните работници,на предвремено пензионираните и на вишоците меѓу вработените.

Табела 3. Динамика на структурата на социјалните групи во категоријата на лица кои бараат работа

во %

Социјални групи	1991 година	1996 година
1.Полуквалификувани неквалификувани работници и со ниже образование	49,35	52,11
2.Високо квалификувани и квалификувани работници	17,91	18,37
3.Високо и више образовани	32,74	29,52
Вкупно	100,00	100,0

Извор: Наши пресметувања, Статистички годишник на Република Македонија 1997 , стр.174

Во структурата на социјални групи во категоријата на лица кои бараат работа во 1996 година, а во однос на 1991 година, поинтензивен пораст бележат социјалните групи "полуквалификувани, неквалификувани работници и со ниже образование", потоа доаѓа групата "високо квалификувани и квалификувани работници". Интересно е да се напомене дека,

лицата кои бараат работа со високо и више образование во структурата во 1996 година бележат помалку учество во однос на 1991 година.

По се изгледа, образованието е една од круцијалните димензии во социјалната стратификација. Поседувањето на одредена диплома значи и припадност на одреден социјален слој, бидејќи тоа создава можност не само за подобар "економски статус", туку во иста мера влијае и врз "социјалната" (вработување) и врз "социополитичката мобилност".

Тргнувајќи од трите основни критериуми: имотот, општествената моќ, и општествениот углед, во Република Македонија во сегашниот политички и економски амбиент можат да се индентификуваат следниве социјални категории:

1. Работници (неквалификувани, полуквалификувани) (квалификувани и висококвалификувани)
2. Раководители (стопанска и нестопанска елита)
3. Службеници
4. Стручњаци и уметници
5. Самостојни занаетчии
6. Мали земјоделски фармери
7. Пензионери
8. Невработени
9. Домаќинки

Наведените три конститутивни елементи на социјалните категории не секој пат се наоѓаат во меѓусебна позитивна корелација. Имено, некој може да има голем имот и да има голема општествена моќ (ако е во политичката структура или е во добри односи со владеачката структура може да влијае врз донесување на одделни одлуки), но ако тој имот го има стекнато на нечесен начин тој не поседува соодветен општествен углед.

2. Резултати од истражувања[1]

Јавното мислење во Република Македонија покажува дека 56% од населението има влошена материјална положба . Фактот што над една половина од домаќинствата се изјасниле дека имаат влошена материјална положба, јасно зборува за актуелноста и тежината на проблемот со кој се соочува Република Македонија.

Во споредба со изминатите 12 месеци дали сметате дека Вашата финансиска состојба во домаќинството се подобри, остана иста, се влоши?

Табела 4 во %

	Години			
	1994	1995	1996	1997
Се подобри	25	12	13	9
Остана иста	37	35	41	35
Се влоши	37	49	46	56
Не знае	1	4	0	0,4

Одговорите на испитаниците упатуваат на сознанаието дека граѓаните се во мошне тешка финансиска состојба. Меѓутоа, фактот што тенденциски се смалува бројот на граѓаните кои финансиската состојба во домаќинствата ја оценуваат како подобра, а се зголемува на оние кои ги оценуваат како лоша говори за тоа дека голем број на населението се соочуваат со економски и социјални проблеми во секојдневниот живот.

Анализата на одговорите на ова прашање според социодемографските белези на испитаниците , упатува на помислата

[1] Проект "Јавно мислење 97", Институт за социолошки и политичко-правни истрадувања-Скопје.

дека тоа иако е субјективен став, значително зависи од занимањето односно од работниот статус, степенот на образованието, сектор на вработеноста.

Показателите што се однесуваат за оценката, на финансиската положба во домаќинството, во споредба со изминатите 12 месеци, упатува на констатација дека конкретната оценка значително зависи од работниот статус на испитаниците. Со други зборови со порастот на квалификационите разлики меѓу испитаниците, и со заживувањето на прифатниот бизнис, финансиската состојба во домаќинствата во споредба со предходната година ја оценуваат како подобрена.

Во однос на општата дистрибуција, во анкетата од 1997 година, најголеми померања се забележуваат кај испитаниците сопственици на приватни фирми. Имено, една петтина од испитаниците се изјасниле дека финансиската положба се подобрила (20,0%), 35% дека останала иста а 45% дека се влошила.

Интересно е да се забележи исто така дека кај социјалната група работник (НКВ, КВ и ВКВ) и домаќинка, се забележуа најголемо изјаснување за оценката "се влоши" (60%), додека кај оценката "остана иста" најмногу се застапени испитаниците од групата индивидуални земјоделци (46,3%).

Од сето ова се наметнува, сама по себе констатацијата дека оценката за финансиската состојба во домакинството, и покрај тоа што претставува сложено и тешко мериливо прашање, е непосредна последица на целокупната општествена положба на испитуваната популација.

Степенот на образованието на испитаниците остварува исто така одредено влијание врз определбата на испитаниците па така на пример, ако во 9% од вкупно анкетираната популација оценува дека финансиската положба во домаќинството се подобрила ваквата определба кај анкетираните со виш и високо образование е уште поизразена 14,7%. Во поглед на модалитетот "финансиската положба се влошила", надпросечна определба се забележува кај испитаниците со тригодишно средно образование (64,0%).

Презентирањето на предходните податоци може да послужи за дознавање на дел од факторите што влијаат врз различните оценки на испитаниците за ефектите од економската транзиција. Опаѓањето на животниот стандард нема еднакво влијание врз начинот на живеењето на различните социјални групи. Така на пример, кај некои (сопственици на привани фирми, стручни лица) се стеснува можноста за реализација на својата поголема куповна моќ кај другите кои се огромен број нужно се смалуваат на ионака минимални финансиски средства за исхрана, облека, школување на деца и слично. Во таа смисла, нивното незадоволство од ефектите на економската транзиција не е од иста природа со ист интезитет и не предизвикува подеднаква готовност за менување на состојбата во одреден правец.

На таа констатација упатуваат во извесна мерка и одговорите на испитаниците на прашањето : " На кое место според Ваша оценка се наоѓате на скалата: богат - сиромав"?

Табела 5:

во %

	населено место				
	Вкупно	град Скопје	поголем град	помал град	село
10 - богат	0,2	0,0	0,6	0,5	0,0
9	0,4	0,3	0,9	0,0	0,2
8	1,4	1,7	2,6	0,5	0,7
7	2,1	2,0	1,7	1,1	2,8
6	5,6	8,3	4,9	9,2	3,4
5	20,1	25,3	17,1	25,9	17,3
4	17,0	18,3	14,3	19,5	17,2
3	25,3	21,0	28,0	25,4	25,8
2	14,6	11,3	16,6	9,7	16,6
1 - сиромав	13,4	11,7	13,4	8,1	15,9
Вкупно	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Врз основа на податоците добиени како одговор на прашањето, може да се заклучи дека 90,4% од испитуваната популација во Република Македонија, сегашната нивна положба ја сместуваат во долниот дел на скалата (од 1 до 5). Перцепцијата на сопствената положба на испитаниците според населено место грубо се поклопува со економската и социјалната состојба и развиеност на средината. Така на пример во селските средцини 92,8% од испитаниците се сместени во долниот дел на скалата (од 1 до 5).

Возраста на испитаниците се јавува во улога на фактор кој влијае врз нивната самооцена на сегашната положба.

Имено, 85,2% од испитуваната популација на возраст од 18-24 години се сместени во долниот дел на скалата (од 1 до 5) а сегашната положба во тој дел на скалата ја сместуваат 94,4% од анкетитаните лица од 60 и повеќе години.

Овие разлики секако можат да се толкуваат како констатација дека самооцената кај постарите лица е резултат на искуството од минатото и сегашноста. Иако материјалната положба претставува значаен фактор за перцепцијата на економската положба, неспорно е да врз оценката на сегашната положба влијаат и други аспекти - емоционални и семеен живот, здравствената положба, вид на работа и слично, значи и оние кои не се ниту материјално ниту општествено условени.

Од анализата на одговорите на ова прашање исто така произлегува дека, најнеповолна сегашна нивна положба ја имаат оценето лицата со пониско образование. Според степенот на образованието, структурата на испитианиците во долниот дел на скалата е како што следува:

	Скала од 1 до 5
- Без школска подготовка	94,8%
- Основно образование	91,6%
- Тригодишно средно образование	93,3%
- Средно образование	87,9%
- Више и високо образование	82,5%

Во поглед на образованието на испитаниците и оценката на сопствената положба, може да се претпостави дека степенот на образованието и во постојниот општествено-економски систем претставува значаен елемент во висината на примањата и врз пореална и поцелосна оцена на својот стандард. Работниот статус на испитаниците секако има влијание врз оценката на сегашната положба. Во таа смисла кај најчувствителни во опаѓањето на животниот стандард и на влошувањето на социјалната сигурност меѓу испитаниците се, индивидуалните земјоделци и работникот (97,5% односно 95,4% од анкетираните се сместени во долниот дел на скалата, од 1 до 5). Ваквите оценки донекаде се и очекувани. Имено, нивото на заработувачката во голема мера го зголемува ризикот на осиромашувањето. Ова значи дека населението во Република Македонија страда повеќе од синдромот на ниските плати отколку од синдромот на невработеност.

Структура на испитаници во долниот дел на скалата од 1 до 5 според работен статус:

1.Работник (НКВ,КВ,ВКВ)	95,4%
2.Индивидуален земјоделец	97,5%
3.Службеник	81,9%
4.Стручњак	77,2%
5.Сопственик на приватна фирма	74,7%
6.Домаќинка	94,4%
7.Пензионер	93,4%
8.Невработени	92,3%

Од друга страна, сопствениците на приватните фирми, стручните лица и службениците, со самиот факт што имаат можност повеќе да заработат ја намалуваат можноста за појава на сиромаштијата. Секако и нивната економско-социјална положба е поповолна. По се изгледа тоа е основниот фактор што во најголема мера придонесува за подобрување на материјалната и социјалната сигурност, на овие три категории на испитаници.

Со цел што подлабоко да се навлезе во откривањето на факторите кои доведуваат до влошувањето на материјалната и социјалната сигурност, на испитаниците, ова прашање е вкрстено со вкупните месечни приходи во домакинството. При што е добиена дистрибуција на одговори:

Вкупните месечни приходи во домаќинството	Скала од 1 до 5	Скала од 6 до 10
до 220 ДМ	96,3%	3,7%
221-420 ДМ	93,0%	7,0%
421-670 ДМ	79,8%	20,2%
671-970 ДМ	62,6%	37,4%
970 ДМ	56,1%	43,9%

Интересно е да се напомене дека од социодемографските карактеристики кои влијаат врз оценката на сегашната материјална и социјална положба како статистички релевантни се манифестираат вкупните месечни приходи во домакинството.

Три социјални групи (421-670 ДМ 621-970 ДМ и над 970 ДМ) манифестираат значајни отстапувања од општата дистрибуција по одделните модалитети. во таа смисла, највидни отстапувања од нормалната се манифестира кај испитаниците со над 970 ДМ месечни приходи во домаќинството, од кои, 43,9% сегашната нивна положба ја сместуваат во горниот дел на скалата (од 6 до 10), која тендира кон богати. Од друга страна пак испитаниците до 225 ДМ месечни приходи во домаќинството, многу почесто од општата дистрибуција (28,0%) оценуваат дека нивната состојба е во најдолниот дел на скалата (43,4%) од 1-2).

Истражувањето покажува дека испитаниците чии месечни приходи во домаќинството не се повисоки од 420 ДМ се построги во одговорите за оценката на нивната сегашна положба. Интересно е да се напомене дека 73,7% од испитуваната популација (1400 испитаника) е до 420 ДМ месечни приходи во домаќинството.

Субјективните ставови на населението за промените во

нивниот животен стандард го потврдува трендот на раслојувањето на населението воочен од дистрибуцијата на месечните приходи во домаќинството.

Резултатите од експерименталните пресметки на сиромаштијата, подготвени од Републичкиот завод за статистика покажуваат дека бројот на сиромашните се зголемува и се продлабочува (во 1994 год. 9% а во1996 година 18% сиромашни односно индексот на длабочината на сиромаштијата од 1,88% во 1994 год. се наголемува на 4,38% во 1996 години).

Ранливи социјални категории од населението се: домаќинствата со ниту еден вработен член, земјоделските домаќинства, повеќечлените домаќинства, домаќинствата со ниско образование на членовите и старечките домаќинства.

СОЦИАЛНИ НЕРАВЕНСТВА И СПРАВЕДЛИВОСТ

Георги Фотев

Социалното неравенство е вътрешно, обективно и фундаментално условие на социалната стратификация. Другояче казано, социалната стратификация е структурирано неравенство на група от хора.[1] Онтологично структурираното неравенство на социалните страни се преживява от хората, които принадлежат към наличните страти. Това се кодира, ако употребим един израз на Мамардашвили, в „текстовете" на „онтологията на съзнателния живот".[2] Социалните неравенства са дадени на съзнанието с разнообразни признаци и в т.ч. такива, които се отнасят към самите страти, намиращи се в структурирани неравенства. Начинът, по който се представят в съзнанието социалната стратификация и свързаното с нея социално неравенство на дадено общество се нарича субективен аспект или субективна гледна точка. Несъмнено тези две страни на проблема не съвпадат, и в по-широк смисъл никак не е случайна устойчивостта на разграничението между обект и субект, обективно и субективно. Никак не е случайно противопоставянето на два подхода в социологията на обективистко и субективистко третиране на социалните феномени. В единия случай социалните факти се третират като „неща" и обективните социални реалии, в т.ч. социалните структури като самоосноваващи се и самодействуващи, независимо от идеите за тях, от начина, по който се представят субективно и т.н. „Фактите" на съзнанието се смятат за имагинерни и проблем е те да бъдат отстранени, тъй като се смята, че внасят в предмета привидни реалности. Такава гледна точка е присъща на марксистки, структуралистки и функционалистки теории за социалните класи и со-

---

[1] Anthony Giddens. Sociology. Polity Press, Cambridge, 1992, p. 206.

[2] Марат Мамардашвили. Картезианские размышления. Издательская группа „Прогресс" „Культура", Москва, 1993, с. 113.

циални страти и респективно за социалните неравенства. Емпиричните изследвания се базират върху обективни индикатори. Субективистката позиция смята, че разглеждането на социалните факти като неща почива на безкритично и наивно по същество допускане, което елиминира фундаменталния въпрос: Как е възможен социалният факт? Този въпрос е наистина радикален, тъй като научната рефлексия не би могла да се основава на скрити предубеждения, които имат място в резултат на третирането на съзнанието като пасивна страна и в крайна сметка като абстрактен и безсъдържателен посредник. Субективистката позиция се усилва още повече като се има предвид смисловата страна на всяко едно социално действие и взаимодействие. Накратко, смисловото конструиране на социалния свят определя задачата на социологическото и социално знание изобщо в перспективата на *как*, а не на *какво*. С оглед на интересуващия ни проблем познавателен интерес представляват, ако се приеме субективистката гледна точка, начините, по които се представят в съзнанието, (било то индивидуално, групово и дори теоретическо съзнание, в общественото мнение и т.н.) социалната стратификация и социалното неравенство. Що се отнася до емпиричните социологически изследвания на неравенството вниманието е ограничено върху така наречените субективни индикатори или пък, какъвто е случаят на гравитиращите към етнометодологията подходи, вниманието е ограничено върху изучаването на методите на смислово конструиране и конституиране на света във всекидневния живот на хората. Така или иначе ние стигаме до самоопределението на социологията като наука и респективно до природата на нейния предмет.[3]

Преодоляването на въпросната дилема в социологията е

[3] Преодоляване на засегната тук фундаментална дилема на модерната социология се предлага в моята книга: Георги Фотев. Социална реалност и въображение. „Наука и изкуство", София, 1986; Второ издание: Г.Фотев. Социална реалност и въображение. Изд. „Идея", Стара Загора, 1996.

възможно чрез проблематизиране на базисните предпоставки на така наречения обективистки или реалистки подход, така и тези на субективисткия или конструктивисткия подход. От такава гледна точка става възможно да се определят начините, по които социалните факти като неща, т.е. обективните структури, се пречупват в полето на съзнанието, т.е. да се схванат начините, по които те фонтанират в „текстовете" на онтологията на съзнателния живот, от една страна, и да се отчита, от друга страна, участието на „фактите" на съзнанието, т.е. повече или по-малко имагинерната реалност на тези факти, като част от това, което се обозначава като социален свят или свят на социалните неравенства. По такъв начин в хоризонта на нашия анализ се въвежда темата и проблема за справедливостта.

Преживяването на социалните неравенства извежда на преден план проблема за справедливостта. Взето само по себе си, неравенството като структурна категория не е, нито справедливо, нито несправедливо. Неговото преживяване обаче е във всеки случай свързано с оценъчни съждения, с ценностно приписване. Оценката на дадено социално неравенство като справедливо или несправедливо не се извежда от наличното неравенство или от неговата онтология. Впрочем това се има предвид когато се говори за *приписване* на ценностен смисъл. Необходимо е да се подчертае освен това, че ценностите изобщо са иреални по своята природа. Но в социалния живот на хората е добре познат феномена на споделяните в дадено общество или общност ценности и в тези случаи отделните индивиди имат ясно съзнание, че това, което приемат за ценност, в т.ч. за справедливо и справедливост, не е чисто индивидуален въпрос, а като споделяните са безусловно общовалидни и в този смисъл са идеи, или са „обективни" по един специфичен начин. Така разбираната справедливост ни се разкрива като социално интегрираща или пък дезинтегрираща, тъй като мотивира едни или други индивидуални и колективни социални действия и определя съответно техните ориентации. Отнесена към налични

социални неравенства „идеята", „мярата", дефиницията на справедливост е възможно да поставя под въпрос установения социален ред, като го взривява, и като мобилизира едни или други социални групи води до еволюционни или революционни промени на наличните неравенства, а следователно и до социално преструктуриране на обществото като цяло.

Тук ние се интересуваме от социалната справедливост, т.е. от справедливостта, която се отнася до структурираните неравенства между социални групи (класи, страти) на обществото като цяло и следователно в степента, в която се мислят човешките индивиди, те се вземат в качеството им на принадлежащи към дадена социална група и в този смисъл социалната справедливост се отнася към тях като без-лични. Това разграничение е важно, тъй като справедливостта като относима към междуличностни неравенства, в каквато и зависимост да се намират тези неравенства към социално-груповата им принадлежност, е все пак сравнително различна тема и проблем.

Емпирически и исторически има неизчерпаемо многообразие на предрефлексивни представи за справедливост. В това многообразие се срещат много често взаимоизключващи се и несъизмерими представи. Това е в основата на нескончаеми символни конфронтации и войни. Проблемът за символната справедливост подхранва социалното въображение, на основата на което, в перспективата на което се разгръщат и утопии за устройство на обществото, в което да царува съвършена и неоспорима справедливост. Но преди да се спрем на този въпрос е необходимо да се подчертае, че напреженията и конфронтациите във връзка с противоречащите си предрефлексивни представи за социална справедливост са основата на теоретическа проблематизация на справедливостта. Както предрефлексивните представи, така и теоретичните концепции са исторически обусловени, т.е. те са във всички случаи „текстове" на определена онтогология на съзнателния живот на хората и са парадигмално определени. Ето защо, когато се съпоставят външно и взети в серийното време, предрефлексивните представи, както и

идеалните типове социална справедливост образуват парадокси. Йерархичността на средновековното общество и релевантната и типична на това общество с неговите неравенства представа за справедливост, изглеждат нещо перверзно за хората в развитата модерност, както, ако можем да си въобразим, и средновековните хора биха гледали на социалните неравенства и приеманите стандарти за социална справедливост в развитата модерност за съвършено непонятни и перверзни. Да се върнем обаче на въпроса за социалното въображение, което води до конструиране на утопии за общество, което се основава и ръководи от съвършена справедливост. Такъв тип утопия е комунистическата, на която е необходимо да се спрем, макар накратко.

Както е известно в марксизма проблемът за класите и класовата борба, която включва иманентно проблема за социалната справедливост, е в центъра на вниманието. Маркс дефинира социалната класа като група от хора, която е обективно интегрирана общност на основата на отношението й към средствата за производство. В това отношение се изразява фундаменталното структурирано социално неравенство, което прави принципно невъзможно социално справедливо разпределението на общественото богатство. Класата, която владее средствата за производство, диктува разпределението на благата и е експлоататорска класа. Марксистката теория за класите (за социалната стратификация), класовото неравенство и респективно за социалната справедливост (несправедливост), независимо от извънредно важното значение, което се придава на тези проблеми, остава твърде схематична в класическата си версия, и особено в ортодоксална си традиция е недостатъчно разработена и конкретизирана. За това има много причини, които тук не е възможно да се разгледат обстойно. По-важно е да се подчертае нещо друго. От гледна точка на марксизма-ленинизма единствения начин да се премахне социалната несправедливост е, на първо място, да се ликвидира основата на класовото неравенство, произтичащо от нееднаквото отношение към средствата за производство. Това е ре-

волюционен акт (друг е въпросът за неговата форма). Тази първа и радикална стъпка е началото на процес на сближаване на социалните класи, които имат вече еднакво по същество отношение към средствата за производство. Така от гледна точка на комунистическия проект (утопия) изграждането на социалистическото общество има за резултат социално еднородно, т.е. безкласово общество, с което се встъпва в така наречената собствено комунистическа фаза, в която е премахнато социалното неравенство между хората и се възцарява социалната справедливост. Този проект се провали по епохален начин, но не само и просто епохалният провал е доказателството на утопичността на проекта. Утопията не е у-топия, защото реализацията й в определено място и време е неуспешна. Утопията е такава, защото тя, както подсказва буквалния смисъл, е нереализуема изобщо, никога и никъде. Какви са теоретическите аргументи, на които се основава квалификацията на комунистическия проект като у-топичен? На първо място, това е основната гледна теза на комунистическия проект, че е мислимо общество като социално напълно хомогенно, еднородно, т.е. недиференцирано на социални слоеве или класи и следователно, без структурирани социални неравенства. В тази теза се съдържа имплицитно, че социалното неравенство произвежда по еднозначен начин, неизбежно, несправедливост. Такъв извод става възможен чрез дефиниране на социалната справедливост с оглед единствено на разпределението на общественото богатство. Такъв принцип на справедливост обаче води неизбежно в крайна сметка до уравниловка, голямата и горчива цена на която е подтискане на свободата. И нещо друго, уравниловката, независимо в каква степен е реализирана, опакова реална социална несправедливост. Тъкмо посочените принципи определят утопизма на комунистическия проект. Утопията не може да се реализира, освен по пътя на насилие и принуда. Резултатите на принудителната реализация на утопията във всички случаи се разминават радикално с провъзгласяваните цели.

*

* *

Темата и проблемът за социалното разслояване на българското общество в периода на преход от тоталитарно-комунистическата система към модерна демокрация и модерен капитализъм съдържа една скрита или подразбираща се предпоставка, която е необходимо обаче да се осветли достатъчно ясно. Какво е изходното състояние на обществото, което е започнало и, както се подразбира, продължава да се разслоява? Абстрактно взето, би могло да се предположи, че става дума тъкмо за разслояване, което тръгва от социално хомогенно (еднородно) общество, което дори да се характеризира с дадена социална стратификация и социални неравенство, те не са от съществено значение; обществото тепърва навлиза в процес на социално разслояване. Също в абстрактна плоскост би могло да се каже, че изходното състояние на обществото се характеризира с определена социална стратификация, но тогава е много по-коректно да се каже, че имаме процес на социално *преструктуриране*, включващо формиране на нови социални групи (слоеве, класи). Проблематизацията в абстрактен план цели да се открои значението на изясняване на реалните предпоставки на процеса, който ни интересува.

Принудителната реализация на комунистическия проект (утопия) в България започна според ортодоксалната марксистка схема на ликвидиране на нееднаквото, противоположно отношение на съществуващата по-рано класа към средствата за производство, т.е. ликвидиране на частната собственост върху средствата за производство, което означава премахване на експлоататорската или експлоататорските класи. Между другото, това се прокламираше като епохално събитие на отхвърляне на социално неравенство като „експлоатация на човек от човека" и премахване на крещяща социална несправедливост. Неразработеното класическо марксистко понятие за социална класа се натъкна обаче на реалии, които изискваха от него прекомерна пластичност.

Така наречените „дружески" класи, очевидно не могат да се диференцират на основата на отношението им към средствата за производство по простата причина, че това отношение се смята по същество за едно и също. В същото време видимите различия не би могло да се пренебрегнат. За съжаление тук не е възможно да се проследяват авантюрите на така наречената материалистическа диалектика, която се изразява в опаковащи социалната действителност софистика. Тази софистика провъзгласяваше, че българското общество след построяването на основите на социализма навлиза в етапа на изграждане на развито социалистическо общество, т.е. върви по пътя на все по-голяма социална еднородност, на все по-незначими социални неравенства и все по-голяма социална справедливост. Но реалностите, всъщност, нито могат да се описват адекватно, нито да се обясняват с ортодоксално марксисткия познавателен инструментариум за класова диференциация, състав или социална стратификация, социални неравенства и т.н. В етапа на изграждане на развито (зряло) социалистическо общество или просто на развито социалистическо общество (в термините на единствено признаваната тогава официализирана марксистка теория и на езика на официалната идеология) се открояват достатъчно ясно социална стратификация и социални неравенства, които са непризнавани, а вероятно и невиждани от заинтересувани групи, гледащи на действителността чрез марксистките теоретически схеми и идеологически рамки. Тези реални социални слоеве се определят и разграничават според техния статус в тоталитарната система и според престижа, който им се определя, на основата на критериите на тоталитарно-комунистическата система. Един е статуса на номенклатурата, на всички, които имат привилегията, получена или дадена за специфичен вид заслуги (партийно политическа надеждност, било тя обещавана, било манифестирана), а друг е този на социалните групи, които са отвъд границите на номенклатурата. Дори самата номенклатурна класа е обективно вътрешно разслоена според вътрешната статус-

на диференциация на общия статус на номенклатурата като такава. Има стопанска и партийна номенклатура. Съществуват критерии за принадлежност към едната или другата. За описание на социалната стратификация има значение и отношението към монополното политическо положение на комунистическата партия. Членуването в комунистическата партия е престиж, който има достатъчно ясно изразен социален смисъл, който прокарва демаркационна линия между социални слоеве: не става дума за чисто политически или само от духовно естество разграничения. Въпросният престиж отваря или пък затваря врати когато отсъства, към кариера, социална позиция, жизнено равнище и т.н. Казаното съвсем не осветлява цялостната картина на действителната социална стратификация, в т.ч. свързани с нея неравенства и фалшивата социална справедливост, разбирана на всичко отгоре като справедливост на разпределението на обществените блага. Накратко, в навечерието на колапса на тоталитарно-комунистическата система в България е налице откроираната и исторически уникална социална стратификация като структурирани неравенства в българското общество.

*

* *

Преходът на България към модерна демокрация и модерен капитализъм е на първо място, изход от тоталната криза на обществото.[4] Ако вземем бившата номенклатура като цяло, то тя се озовава в нова среда, тъй като принципите на нейното конституиране стават естествено невалидни. В абстрактен смисъл тя би трябвало да се разпадне автоматично и да престане да съществува като действителна социална група (слой, класа) на обществото. Това обаче не е точно така и особено за някои от групите в рамките на бившата номенклатура. Бившият статус и свързаните с него привилегии на ня-

[4] Виж по-подробно: Georgi Fotev. Total Crisis and the Reorganization of Societyt. In: Jacques Coenen-Huther (ed.). Bulgaria at the Crossroads. Nova Science Publisher, INC.New Jork, 1996, p.11-31.

кои от номенклатурно формираните слоеве се преобразуват и адаптират в новите социални условия. Доколкото се забавя приватизацията, икономическата реформа като цяло, създаването на нова юридическа база на обществото, функциониращ пазар и т.н., не без решаващата роля на бившата комунистическа партия, която се преименува в социалистическа, бившата стопанска номенклатура се възползва от условията на неопределеност за разграбване на общественото богатство по начини, които се отнасят изцяло в разширяващия се периметър на сенчестата икономика. Част от бившата партийна номенклатура, имаща преди това привилегията на монополна информация, знания, лични контакти и т.н., също загърбва напълно предишните си идеологически привързаности, доколкото през последните години, преди колапса на тоталитаризма, са били изобщо искрени, а не въпрос на меркантилност и т.н., се впуска в заграбване на общественото богатство. Представители на бившите тайни служби също използват бившите си привилегии за овладяване лостове на икономическа власт. *Номенклатурният капитал*, който в тоталитарното общество е част от символния капитал, функционира при посттоталитарните условия по твърде специфичен начин. Този вид капитал, който осигурява невероятно бързо и ловко в посттоталитарните условия акумулиране на финансов и икономически капитал, води до бързо забогатяване, се нуждае от специални изследвания, колкото и те да се натъкват на затруднения и да налагат неконвенционални социологически и изобщо социални методи, познавателни инструменти и подходи. Естествено, аз съвсем не искам да кажа, че всички, които са принадлежали към бившата номенклатура, са успели да трансформират политическата и административна власт в икономическа. При новите условия представители на бившата номенклатура, в посттоталитарните условия преминават към новоформираните социални слоеве с нисък и дори най-нисък социален статус, някои се озовават сред безработните, към пенсионерите, които се препитават с мизерни пенсии и т.н.

В резултат на реституцията, която бе поставяна като приоритетна задача още от началото на икономическата реформа, определена група от хора, които в условията на тоталитаризма се числяха към социалната група с най-нисък статус, определян от обществено валидните и в такъв смисъл обективни критерии на стратифициране, промениха своя социален статус и заемат нови позиция в структуриращите се социални неравенства. Впрочем самата реституция се смята за възстановяване на социалната справедливост по отношение на бивши собственици и техните наследници.

В постоталитарното развитие на българското общество, което не може да се каже, че има линеен характер, макар че речникът на прехода създава внушението за линеарност, настъпват твърде съществени промени в символните капитали. Това е многозначително, тъй като се формират нови критерии на социално признание и се проявявт нови стратообразуващи признаци. Открояват се стилове на всекидневен живот, на основата на които достатъчно адекватно може да се определи принадлежността на даден човек, семейство и т.н., към определен новоформил се социален слой. Корелациите между видове и типове символни капитали, функциониращи в посттоталитарното общество, от една страна, и динамиката на социалните неравенства като структуриращи социалните слоеве, от друга страна, ни разкриват много по-пълно характера на тези неравенства и облика на социалните слоеве.

Изходът от тоталната криза на българското общество е свързан със социална цена, която е нужно да плати обществото като цяло. Но първият въпрос, който възниква, е този за разпределението на тази социална цена. Естествено, поставя се и въпроса за справедливостта на разпределението на тази цена. Задачата е безпрецедентна. Най-общо казано, социалната цена се изразява в лишения, които е необходимо за предполагаем период от време да се понесат от населението като цяло, за неотложно погасяване на наследения огромен за страна като България външен дълг, при това към

частни външни кредитори, а не просто към държави, както е случая с някои други посткомунистически страни, лишения заради тежкия вътрешен дълг, отделяне на средства за издръжка на бюджетни сфери, които в противен случай биха рухнали напълно, отделяне на средства за пенсионерите, които съставляват непропорционално голяма част в сравнение със заетото население, при положение, че пенсионните фондове са били пропилени от предишния режим и т.н. В същото време е необходимо създаването на условия за структуриране на социални неравенства, които да дават иманентно отговор на въпрос за социалната справедливост, а не да се очаква, че той е решим чрез разпределение на вече създаденото обществено богатство. Това са условията на свободната инициатива и изобщо на съвременната пазарна икономика, на принципно нов обществен договор, ако може изобщо да се каже, че тоталитарното общество е почивало преди това на обществен договор. Радикално се променя характера на държавата. Новата правова и демократична държава не би могла да поема функции на разпределение на цената на прехода по начин, по който (принудени сме да говорим по парадоксален и абсурден начин) това е мислимо за тоталитарен тип държави. В степента, в която държавата все пак поема разпределителни функции, то тя се самоблокира с оглед нейната роля за създаване условия на разгръщане на частната инициатива, на пазарната икономика и прегражда пътя на формиране на автономни жизнени сфери на обществото като цяло. В степента, в която тя се оттегля, не добре пресметнато от икономическата сфера, без да са подготвени условията на нейното нормално функциониране върху нови принципи и се смесва либерализацията с неовладян застрашителен коефициент на хаотичност, то тя фактически участва в увеличаването на този коефициент и се стига фактически до нелигитимни социални неравенства, което означава и дива социална несправедливост. Подобни процеси пораждат апатия в голяма част от населението, разочарование и дори носталгия по миналото, като социалната сигурност се

предпочита пред свободата. Освен всичко друго, съществена роля и значение имат и формираните хабитуси, които по самата си природа не са рационални конструкти и не се променят с рационални инструменти: те могат да бъдат изместени от нови хабитуси, породени от нов жизнен опит. Каква е общата картина на социалната стратификация на българското общество в резултат на нелинейния преход в течение на приблизително едно десетилетие?

На единия полюс е социалния слой на сравнително бързо забогателите, който е немногочислен, но на който обществото гледа с подозрителност и не се ползва със социална признателност, което означава несъмнено несправедливо забогатяване. Това подхранва разбирането на статуса на богатите през призмата на перверзни представи за богатство и справедливост. Просто казано, няма поле за въпроса *как* е натрупано богатството, а всичко се ограничава просто до това, колко много е то, като се подразбира, че щом някой има много пари, то работата във всички случаи не е чиста, а оттам и социалното неравенство съвсем не е приемливо. Това означава, че по обективни и субективни причини структурните социални неравенства остават върху ирационална плоскост. Нещата биха се нормализирали едва тогава, когато се прави разграничение между легитимно и нелегитимно забогатяване и щом забогатяването е легитимно, то получава заслужено социално признание и се квалифицира като справедливо.

На другия полюс е обширният слой на бедните, който е вътрешно разслоен до подслой, на тези, които на екзистенциалния или дори под него праг на бедността.[5] За разграничаване слоевете на бедност е необходимо обединяването на разнообразни признаци, при което различни съчетания на

---

[5] Виж по-подробно: Георги Фотев. Социална реинтеграция на бедните и социално изключените. В: Неправителствените организации и държавните институции срещу бедността. Фондация „Перспективи", София, 1997, 5-15., както и останалите студии в същия труд на Д. Минев, М. Желязкова, П. Кабакчиева и др.

признаци дават еднакви основания за причисляване към даден слой. Статусната принадлежност на изолиран индивид (пенсионер с ниска пенсия, безработен и т.н.) може да варира по значимост с оглед общия статус на семейството или пък други източници на доход. Като цяло слоят на бедните е социално патологичен, в смисъла на Дюркем за патологични социални факти, не само поради прекалено голямия брой на включените в него, но и поради детерминацията от принуди, които произтичат от ирационалността на социалната, икономическата, правната и политическа среда. Синтетичен показател на тази ирационалност са половинчатите или продължително блокирани икономически, институционални и правни реформи, и съвсем не на последно място извънредно тежкото бреме, оставено след колапса на комунистическия тоталитаризъм в България. Необходимо е да се подчертае обаче съществената роля на формираните хабитуси в условията на тоталитаризма, които са съвсем нерелевантни на рисковото общество и са чужди на самоинициативата, поемането на лична отговорност, развитието на модулност в динамичната обществена среда и т.н.

Формиращата се средна класа в постоталитарното българско общество включва хора, които своевременно се освобождават от споменатите хабитуси, усвояват новите правила и дори в някои случаи дръзко нарушават непроменените стари правила или се движат на границата на легалното и легитимното, манифестират модулно поведение, стремят се да поемат рационално пресметнат риск, колкото и такова пресмятане да е трудно. И в случая на формирането на средната класа са необходими различни съчетания на признаци, като в тези съчетания един и същ признак може да има съвсем различна тежест: в една комбинация степента на образование или професионалната принадлежност могат да имат ключово значение, а в друг случай, същите тези признаци да са напълно пренебрежими. Когато българското общество достигне консистентна демократична и модерна капиталистическа система, т.е. преходът, за който става дума се

осъществи, то тогава ще бъде възможно значително по-непротиворечиво дефиниране на социалните слоеве.

Съществуващите социални неравенства са диаболични и за съжаление не са мобилизиращи креативните възможности и ресурси на хората и социалните групи. Разпределението на социалната цена на прехода се преценява от голяма част от обществото като несправедливо. Всичко това затруднява формирането на възприятие на справедливостта, основаваща се на нормални социални неравенства, които са нейно фундаментално условие. Такива преобразувания включват, освен всичко друго, изграждането на нови морални основи на българското общество.

МАКРОЕКОНОМСКАТА ПОЛИТИКА ВО РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА И СОЦИЈАЛНОТО РАСЛОЈУВАЊЕ НА НАСЕЛЕНИЕТО

Благоја Наневски

Основна цел на секоја макроекономска политика претставува остварувањето на високо ниво на стопанска и општествена развиеност, целосна вработеност и висок животен стандард на населението. Економската и социјалната цена на транзицијата кон пазарно стопанисување и на борбата против инфлацијата е голема. Во сите земји во транзиција настана значително намалување на производството и на реалниот бруто домашен производ, пораст на невработеноста, високи стапки на инфлација, зголемување на дефицитот во билансот на плаќањата, осиромашување и опаѓање на животниот стандард на населението, како и негово социјално раслојување. По правило, во земјите кои што се наоѓаат на повиосоко општествено-економско и културно ниво на развиеност цената на транзицијата е помала и обратно, земјите со пониско општествено-економско и културно ниво на развиеност платија и сеуште плаќаат висока цена на преодот кон пазарната економија. Исто така, во овие земји настана и поголемо социјално раслојување на населението.

Во Република Македонија приватизацијата и обликувањето на стопанскиот систем согласно пазарните елементи на стопанисување, како и стабилизационата политика, слично на другите земји во транзиција, извршија големо влијание врз социјалното раслојување на населенеието. За разлика од повеќето земји во транзиција, Република Македонија во периодот по осамостојувањето се соочуваше и сеуште се соочува, со неповолно надворешно окружување и со разни видови на притисоци, што предизвикаа процесот на транзиција да се остварува во релативно потешки услови. Овие специфичности неповолно

се одразија врз брзината на остварувањето на процесот на транзицијата, врз динамиката на стопанскиот растеж, како и врз сите аспекти на квалитетот на живеењето. Притоа, треба да се има предвид дека сегашната состојба во добар дел е предизвиката и од сопствените слабости кои придонесоа економската и социјалната цена на овој процес да е релативно повисока.

1. Концептот на макроекономската политика

Периодот на транзицијата се карактеризира со инфлаторни појави во сите земји кои минуваат низ овој процес. Само еден дел од нив имаат успех во остварувањето на макроекономска стабилност[1]. Меѓутоа, само неколку земји и тоа оние централно европските, по стабилизацијата на економијата за период од околу две години, излегоа од рецесијата и веќе го имаат достигнато или надминато нивото на производството од периодот пред почетокот на транзицијата.

Високите стапки на инфлација во периодот на транзиција се главно од монетарен карактер, што налагаа контролата на инфлацијата да се остварува со монетарна рестрикција. Монетарните рестрикции, пак, се состојат од повеќе мерки вклучувајќи и строги буџетски ограничувања (во прв ред со намалување на буџетската подршка), намалување на директните кредити на државните претпријатија, општа либерализација на цените, како и пазарно утврдување на девизниот курс. Ваквата политика на контрола на инфлацијата е скоро идентична со стабилизационите програми на ММФ. Околу дваесет земји во транзиција применуваат стандардни програми на ММФ, со различна успешност во стабилизирањето на економијата.

Феноменот на отворена инфлацијата беше подолго време присутен во поранешна Југославија, што се одразуваше и на состојбите во Република Македонија. Во првите години на

[1] Иако инфлацијата е контролирана со релативно краток тиме лаг од 3-4 месеци, одложениот ефект помеѓу контролата на инфлацијата и почетокот на оздравувањето и порастот на стопанскиот растеж е релативно долг и изнесува 18-24 месеци. Economic Transformation. The Tasks Still Ahead. A Symposium. Per Jacobson Foundation, Washington D.C., 1995, p.25.

самостојноста на Република Македонија, исто така, беше присутен овој економски феномен. Затоа, воспоставувањето на стабилност на македонското стопанство и сузбивањето на инфлаторните очекувања е поставена како една од главните цели на макроекономската политика и неопходен предуслов за реализација на реформите за воведување на пазарна економија.

Република Македонија спаѓа во редот на земјите каде соборувањето на инфлацијата е остварено на краток период и мошне успешно. Според брзината во соборувањето на инфлацијата и висината на стапките на инфлацијата, Република Македонија спаѓа во редот на најуспешните помеѓу земјите во транзиција (на крајот на 1997 година стапката на инфлацијата изнесува 4.5% што ја става Република Македонија, заедно со Република Хрватска, во редот на земјите со најниска стапка на инфлација).[2] Девизниот курс е стабилен, а дефицитот на буџетот е намален од 12.6% учество во бруто домашниот производ во 1992 година, на само 1.9% на крајот на 1997 година.

Врз концептот на макроекономската стабилизациона политика влијаеше и фактот што денарот е формиран (на 30 април 1992) како чиста книжна валута чии што кредитибилитет, во отсуство на официјални девизни резерви, не можеше да се засновува на девизен стандард. Тоа наложи довербата кон денарот да се формира со обезбедување на негова трајна стабилност, односно со брзо и трајно зауздување на инфлацијата. Притоа, се тргна од претпоставката за стабилноста како неопходен услов за зголемување на штедењето, ефикасната алокација на инвестициите и забрзување на стопанскиот развој, како и за долгорочните штетни последици што инфлацијата ги има врз инвестициите и развојот, вработувањето, прераспределбата на доходот, животниот стандард на населенеието и сиромаштијата.

Македонската стабилизациона политика се остварува пред

[2] Годишен извештај 1977. Народна банка на Република Македонија, с.33.

се со намалување на побарувачката. За таа цел се користат монетарната, фискалната политика и политика на доход. Со овие три компоненти е остварено намалување на обемот на паричната маса и на вкупната побарувачката, што придонесе за успешното спроведување на стабилизацијата на денарот. Со контролата на платите е остварено лимитирање на платите на лицата кои се алиментираат од буџетот, како и на лицата во општествените претпријатија. Ваквата политика предизвика намалување на платите во 1994 година и нивна стагнација во целиот период по 1995 година. За стабилноста придоенесе и намалениот обем на производството и на вкупната понуда. Намалувањето на производството и на понудата делумно е компензирано со поголем увоз, што, од своја страна, предизвика зголемување на дефицитот на тековната сметка на билансот на плаќањата.

Во 1996 година девизниот курс се претвори во основна цел (таргет) на монетарната, а со тоа и на макроекономската политика на Република Македонија. Со неговото фиксирање кон германската марка, се сакаше да се оствари дефинитивно сузбивање на инфлацијата, како и на инфлаторните очекувања. Ваквата политика е задржана во 1997 и 1998 година.

Врзаниот (пегген) девизен курс води кон пониска инфлација, но и до побавен стопански растеж. Примерите на земјите во развој и во земјите во транзиција покажуваат дека производството и бруто домашниот производ повеќе растеле во земјите со флуктиурачки отколку со фиксен курс. По правило, политиката на врзан курс треба да води кон трајно намалување на инфлацијата, отстранување на несигурноста, зголемување на инвестициите и намалување на каматните стапки. Искуството од примената на врзан курс во македонското стопанство покажува дека е остварена само една од спомнатите цели и тоа намалување на инфлацијата. Производството и БДП значително опаднаа, обемот на инвестициите мал, реалните каматни стапки високи (околу 18-24% годишно), додека дефицитот на трговскиот биланс расте. Затоа, присутно е уверувањето дека врзаниот курс ја одигра својата улога, бидејќи се претвори во

своја спротивност делувајки неповолно на стопанскиот развој, на вработеноста и на билансот на плаќањата.

2. Макроекономската политика и социјалното раслојувањ на населението

Дезинфлационите трошоци се нормална појава при соборувањето на инфлацијата. Појавни облици на дезинфлационите трошоци се намалувањето на стопанската активност и производството, намалување на вработеноста, како и опаѓање на платите и на животниот стандард на голем дел од населенеието. Дезининфлационите трошоци во Република Македонија се оценуваат како високи. За ваквата состојба придонесоа покрај макроекономската политика, остриот стабилизационен програм и стагнацијата (која трае од осумдесетите години), уште и структурните неусогласености, неефикасните инвестиции и прикриената невработеност пренесени од минатото.

Релативно големото социјално разлојување на населението во Република Македонија е последица на дејствувањето на сите претходно изнесени фактори. Опаѓањето на производството, особено на индустриското, е основната причина за намалувањето на реалниот БДП кој, во 1997 година, претставува само околу 65.6% во споредба со остварениот во 1990. Во 1996 и 1997 година е остварен минималниот реален пораст на БДП од 0.7% и 1.5%, но тоа имаше мошне мало и незначително влијание врз зголемување на вработувањето и подобрувањето на квалитетот на живеењето. Невработеноста значително е зголемена, трошоците на животот повеќекратно порасна, а реалните плати и останатите примања на населението многу опаднаа (реалните плати во 1997 година изнесуваат околу 60% во споредба со состојбата од 1990). Голем дел на претпријатијата покажуваат загуба во работењето поради што се доцни во исплатата на и така ниските плати.

Освен тоа, долгогодишната хиперинфлација, вклучувајки ги и првите години по осамостојувањето, придонесе за масивна прераспределба на имотот на населението и за негово забрзано

социјално раслојување. Последиците од инфлацијата во прв ред и најповеќе се одразија врз лицата со ниски и фиксни парични примања, како и оние што не беа во состојба или не знаеа да се заштитат од неа. Од инфлацијата најповеќе страдаа пензионерите, земјоделците и лицата со пониско ниво на образование.

Сето тоа доведе до зголемување на разликите во приходите на одделните групи на населението. Коефициентот Гинис во периодот 1991 - 1997 година порасна од 22 на 27, што значи дека од индикатор на ниска нееднаквост се претвори во индикатор на умерена нееднаквост (овој коефициент е за 10 пати повисок во приватниот во споредба со јавниот сектор). Околу 70% од вработените примаат пониски плати од просечната, од нив околу 20% просечно примаат задоцнети плати, 2/3 од пензионерите примаат пониски пензии од просечната (просечната пензија изнесува 68% од просечната плата).[3] Во почетокот 1998 година повеќе од 65000 семејства или околу 235000 лица се корисници на социјална помош.

Во периодот по 1991 година настана процес на засилено социјално поместување помеѓу одделните групи на население. Најголемо поместување се јавува од средните слоеви кон долните, односно кон тн. сиромашни слоеви. Притоа, сиромаштијата во Република Македонија е предимно рурална, застапена во земјоделските домаќинства, во домаќинствата со повеќе деца, во домаќинствата со ниско образование на членовите, во домаќинствата со најголем број на невработени, кај домаќинствата каде што непензиските социјални трабсфери се главен извор на приходи, како и старите и хендикипираните лица. Бројот на сиромашното население е во постојан пораст и тоа во 1994 година изнесува 9.0%, а во 1996 година 18.3% (мерено според критериумот 60% од средната еквалентна потрошувачка), односно 15.8% во 1994 година и 29.8% во 1996 (мерено според критериумот 70% од средната еквалентна потрошу-

[3] Национален извештај за човековиот развој 1998 (претходни резултати). Министерство за развој на Република Македонија, 1998, с.58-59.

вачка).[4] Според податоците на Светската банака, повеќе од 22% од домаќинствата беа под линијата на сиромаштијата во 1996 година.[5]

Обемот на сиромаштијата и на социјалното раслојување на населението на посреден начи може да се види од висината на социјалните фондови и нивното учество во буџетот на државата. Така, во 1996 година, учеството на социјалните фондови (пензиски, здраствен и за вработување), во буџетот на државата изнесува 37.6%, а во 1997 тоа учество е зголемено на 40.9%.[6] Во 1997 година, социјалните трансфери зафаќаат 28.9% во вкупните буџетски расходи, при што социјално загрозените смејества учествуваат со 7.2% во вкупните буџетски расходи, детските додатоци со 1.1%, трансферите во фондот за пензиско и инвалидско осигурување со 10.6%, трансферите за невработените поради структурни промени со 7.7% и трансферите за девизните штедни влогоди со 2.3%.[7]

Социјалното раслојување различно се манифестира кај одделните етнички групи. Тоа, во определена мера, може да се види од структурата на корисниците на социјална помош. Како најголеми корисници на социјална помош се јавуваат ромите кои во септември 1996 година учествуваа со 54.9% во вкупниот број на корисници на социјална помош (во вкупното население, според пописот од 1994 година, оваа етничка група има учество од 2.2%), турците учествуваат со 20.9% во структурата на корисниците на социјална помош (во вкупното население на државата со 4.0%), албанците со 12.9% (во вкупното население на државата со 22.7%), македонците со 6.1% (во вкупното

[4] Научен собир "Социјалната сигурност на населението во Република Македонија во услови на транзиција". Економски институт-Скопје, Институт за социлошки и политичко правни истражувања-Скопје и Фондација Фридрих Еберт Канцеларија - Скопје, Скопје, 1997.

[5] The World Bank. Joint Country Assistance Strategy. Report No.18162 MK, 1988, p.8.

[6] Пресметано според податоци на Народна банка на Република Македонија.

[7] Национален извештај за човековиот развој 1998 (претходни резултати), с.66.

население учествуваат со 66.6%) и сите други со 12.2% (во вкупното население со 4.5%).[8] Притоа, треба да се има предвид дека во формирањето на ваквата структура на корисниците на социјална помош големо е влијанието на менталитетот на одделните социјални групи.

Неможноста да се користат девизните заштеди во банките придонесе за натамошно социјално раслојување на населението и за зголемување на бројот на бедните. Овие заштеди, пред 1990 година, изнесуваа повеќе од една милијарда германски марки, а сега се намалени на околу 700 милиони марки. Малубројни се лицата кои не се оштетени од оваа појава, а последиците најповеќе ги чуствуваат невработените, земјоделците, пензионерите и воопшто сиромашниот дел од населенеието. Понудените решенија за обештетување на овие штедачи малку придонесоа за подобрување на нивната имотна состојба. Еден дел од овие средства се искористени во рамки на приватизацијата на општествените претпријатија, дел беше претворен во готовина за околу 50% од вредноста, а дел беше искористен за други намени согласно законските можности (за плаќање данок на недвижности, за плаќање на царина и друго). Освен тоа, банкротирањето на неколку штедилници во тек на 1996 и 1997 година, заедно со другите појави на лажење на граѓаните со високи камати и други примања, придонесоа уште повеќе да се зголеми социјално раслојување на населението и бројот на сиромашните.

3. Социјална цена на макроекономската политика и на стабилизацијата

Рецесијата и високиот пораст на невработеноста во добар дел се последица на макроекономската политика и преострата рестриктивна монетарна политика, што во Република Македо-

[8] Јордан Јовановски: Институционалната заштита на осиромашеното население во Македонија од аспект на неговата национална припадност. Републички завод за унапредување на социјалните дејности, Скопје, 1997, с.5.

нија ја предизвика појавата на рецесивната стабилизација. Нагласката на макроекономската програма е насочена кон брзото соборување на инфлацијата и елиминирање на инфлаторните очекувања. Долгогодишното присуство на инфлацијата на овие простори и карактерот на инфлацијата во која се вградени и значителен број трошочни елементи, ја оправдуваат строгоста и сеопфатноста на борбата против инфлацијата.

Меѓутоа, општо е уверувањето дека економската и социјалната цена на транзицијата и стабилизацијата е мошне висока, а најранливи групи се невработените, земјоделците, пензионерите, поголемиот дел од вработените во државните институции, како и поголемиот дел од вработените во општествените и приватните претпријатија. Овие групи платија и сеуште плаќаат највисока цена и го носат основниот товар на транзицијата и на стабилизацијата на денарот.

Најголемо социјално разлојување на населениетио во Република Македонија настана со намалувањето на вработеноста и порастот на лицата кои не се вработени. Екстензивното вработување во претходниот систем не овозможи рационално и ефикасно користење на човечките потенцијали. Воведувањето на пазарното стопанисување наметна ефикасно користење на сите производствени фактори, вклучувајќи ја и работната сила. Со процесот на приватизацијата настана масовно ослободување од вишокот на работна сила, што придонесе превработеноста во голема мера да се намали.

Во исто време, настана масовно губење на работа, висок пораст на невработеноста, предвремено пензионирање, како и отселување во странство, во прв ред на млади и високообразувани лица. Се зголеми социјалната несигурност, се појави феноменот на сивата економија како начин на преживување, сиромаштијата зеде замав, а од буџетот на државата се покриваат основните потреби на голем број на лица во рамки на посебната програма за социјална заштита.

Во 1990 година, во Република Македонија, бројот на регистрираните вработени изнесувал 507.3 илијади лица, од кои 318.1 илијада мажи и 189.2 илијади жени, додека на крајот на

1997 година, тој број е помал за 187.8 илијади, односно се вработени 319.5 илијади, од кои 197.8 илијади се мажи, а 121.7 се жени. На крајот на 1996 година, околу една третина од вработените беа во тн. општествен сектор, повеќе од една третина во приватниот сектор, една четврина во мешовитиот сектор, а помалку од 5% во државниот сректор.[9]

Стапката на невработеност изработена согласно меѓународните стандарди (Анкета на работната сила) и која овозможува меѓународно споредување, на крајот на 1997 година изнесува 36.0% и тоа за мажите 33.0%, а за жените 40.8%. Кога невработеноста се пресметува како однос помеѓу евидентираните невработени и активното население таа во 1997 година изнесува 41.7%, во споредба со 23.0% колку што изнесуваше во 1990.

Бројот на невработените на крајот на 1997 година изнесува 253.0 илијади лица од кои 138.1 илијада се мажи, а 114.9 илијади се жени. Во 1990 година бројот на невработените е значително помал и изнесува 156.3 илијади од кои 76.5 илијади се мажи, а 79.6 илијади се жени. Во периодот 1990 - 1997 година бројот на навработените е зголемен за 61.9%, односно повеќе невработени се 102.7 илијади лица.

Анализата на структурата на невработените според стручната подготовка го покажува степенот на социјалното раслојување на одделни групи од населението. Така, во 1997 година, 132.8 илијади невработени или 52.5% од вкупно невработените се полуквалификувани, неквалификувани и со ниско образование, 46.0 илијади или 18.2% се квалификувани и високо квалификувани, 59.4 илијади или 23.4% се со средно образование, 6.3 илијади или 2.5% се со вишо, а 8.6 илијади или 3.4% се со високо образование. Во структурата на вкупно невработените порасна учеството само на полуквалификуваните, лицата со ниско и ниже образовабние и тоа од 49.8% во 1990 на 52.5% во 1997 година, како и на квалификуваните и висококвалификуваните од 17.5%

---

[9] Национален извештај за човековиот развој 1998 (претходни резултати), с.46-50.

на 18.2%, додека учеството на другите групи е намалено. Во споредба со 1990 година, бројот на невработените неквалификувани, со ниско и ниже образование е зголемен за 55.0 илијади, на квалификуваните и висококвалификуваните за 18.7 илијади лица, на лицата со средно образование за 19.0 илијади, на лицата со више образование за 1.4 илијада, а на лицата со високо образование за 2.0 илијади.

Во структурата на невработените по возрасни групи, најголемо е учеството на лицата до 30 години (46.8% во 1997 година, а 71.3% во 1990), потоа доаѓаат лицата на возраст 30-40 години (29.5% во 1997 година, а 17.8% во 1990), лицата над 40-50 години се значително помалку (15.3% во 1997 година, а 7.2% во 1990), а најмала група се лицата над 50 години (8.4% во 1997 година, а 3.7% во 1990).

Структурата на невработените според староста покажува дека во социјалното раслојување најповеќе се опфатени лицата до 30 години кои формираат околу половина од вкупниот број на навработени, како и лицата со над 30-40 години кои формираат помалку од една третина од невработените. Тоа значи дека една голм дел од највиталното населенеие (76.3% од невработените) спаѓа во групата на социјално загрозени лица.

Изнесените податоци покажуваат дека нестручните и недоволно квалификуваните лица најповеќе се погодени со процесот на намалување на превработеноста. Овие групи први беа на удар на бранот на отпуштање и во најголем дел ги почуствуваа и сеуште ги чуствуваат последицита на стабилизацијата и стагнацијата. Побарувачката за овие групи на невработени е најмала, поради што изгледите во догледна иднина да најдат вработување се мали. Денес може да се рече дека и нема побарувачка на работна сила, туку дека има само понуда, со оглед дека најголемиот број на вработувања се вршат со премин од државниот во приватниот сектор и тоа, во прв ред, на лица со повисок степен на квалификуваност.[10]

[10] Национален извештај за човековиот развој 1998 (претходни резултати), с.51.

Воспоставениот систем на осигурување во случај на невработеност им обезбедува неколку права на невработените и социјално загрозени лица. Невработените имаат право на паричен надоместок, право на обука, кбвалификација и преквалификација, право за здраствена заштита, право на пензиско и инвалидско осигурување, а се обезбедени и права на инвалидни лица за вработување под поволни услови. Во 1997 година, околу 50 илијади невработени лица или околу 20% од вкупно невработените, се корисници на материјални права, при што корисниците на паричен надоместок имаат право на пензиско и инвалидско осигурување. Корисници, пак, на здраствена заштита се околу 160 илијади лица или 63.2% од невработените.

Сивата економија во голема мера придонесува за ублажување на социјалните тензии. Таа, според некои истражувања опфаќа 40% и повеќе од бруто домашниот производ и за едена голема група од населението претставува начин за создавање на приходи и за преживување. Меѓутоа, сивата економија на повеќе начини придонесе за натамошно социјално раслојување на населението. Тоа посебно доаѓа до израз кај невработените што не можат да користат некое од правото за осигурување по основ на невработеност. Манифестации на вакво натамошно социјално раслојување се мошне ниските плати, невидената експлоатација преку продолжено работно време, ненавремената исплата на платите, необезбедувањето на нормални услови за работа, работа во недели и други видови на злоупотреби која многу потсеќаат на условите на првобитната капиталистичка акумулација. Оправдани се искажувањата дека на краток рок, сивата економија овозможува вработување, но, долгорочно, таа се јавува како пречка за трајно решавање на проблемот на невработеноста.

*

* *

Претходно е изнесено дека цената на транзицијата во Република Македонија е мошне висока. Слично на некои други земји во транзиција, таа значително ги надмина почетните

размислувања не само во врска со времетраењето, туку и за обемот и степенот на сиромаштијата и социјалното раслојување на населението. Затоа, во сегашниот момент го поставуваме прашањето дали цената на преодот кон пазарната економија можеше да биде пониска и со помали ефекти врз социјалата состојба и диференцијацијата на населението? Дали со една успешно конципирана и ефикасно водена макроекономската политика, со подобра стабилизациона програма и адекватно осмислена и остварена приватизација, ќе се избегнеа или ќе се намалеа сегашните неповолни состојби во македонското стопанство и повеќестраните негативни последици врз социјалната положба на населението?

Несомнено дека неповолните ефекти на стабилизационата програма ќе беа во голема мера намалени ако со макроекономската политика не се дозволеше толку големо и долготрајно опаѓање на производство во периодот по 1990 година. Со подобро смислена макроекономска политика ќе можеше да се оствари активирање на дел од факторите на производството што останаа неактивни и да се зголеми домашното производство и агрегатната понуда. Бројни се појавите, во повеќе стопански дејности, на стопирано производство на домашни претпријатија и увоз на стоки со ист квалитет од странство. Во поинакви услови на стопанисување еден поголем број претпријатија ќе можеа успешно да функционираат, да произведуваат и да извезуваат и во актуелните отежнати услови.

Особено е малку направено во областа на развојот на малите бизниси каде што постојат значителни неискористени капацитети, работна сила, а и финансиски средства, кои со добро осмислена макроекономска политика може да се активираат. Развојот на малото стопанство може да се оствари во релативно краток рок и истото ќе овозможи вработување на дел од невработените и на лицата што бараат работа. Освен тоа, постојат бројни мали претпријатија кои овожможуваат преживување на сопственикот и на неговото семејство, а на кои, обично им треба мала помош за да опстанат. За овие

бизниси треба да се води посебна даночна и кредитна политика со цел нивниот опстанок да не биде загрозен.

Во Република Македонија, иако инфлацијата брзо е сузбиена и макроекономската стабилност успешно се одржува, опаѓање на домашниот производ трае релативно долг период, се до 1995 година. Минималниот реален пораст на БДП во 1996 и 1997 година покажува дека е надминато дното на рецесијата и дека постојат услови стопанскиот растеж да се динамизира. Меѓутоа, за забрзување на развојот и намалување на невработеноста потребна е макроекономска политика која покрај стабилноста, како приоритет ќе го постави стопанскиот развој и намалувањето на невработеноста. Ваквата макроекономска политика ќе делуваа во правец на намалување на социјалната напнатост кај еден поголем дел од населението. Во спротивно, сегашната состојба и понатаму ќе се одржува која во теоријата е позната како “маѓепсан круг на сиромаштијата”.

КОНЦЕПТОТ НА ПРИВАТИЗАЦИЈА ВО РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА И ОСТВАРЕНИТЕ РЕЗУЛТАТИ

Александар Петроски

Сопственичкото преструктуирање на стопанството како процес

Во земјите кои поминаа од еден во друг општествен систем сопственичкото преструктуирање на стопанството претставува појдовна основа врз која настануваат промените. Оттаму, со право може да се каже дека сопственичкото преструктуирање на стопанството претстваува мошне сложен процес и бара поаналитичко проучување. Сложеноста на овој процес произлегува оттаму што истиот треба да се реализира како најзначајна фаза од длабоките општествено-економски промени при преминот од еден во друг општествен систем.

Земјите со повеќедецениски социјалистички систем на стопанисување во остварувањето на процесот на сопственичкото преструктуирање на стопанството се соочи со повеќе потешкотии. Меѓу позначајните се вбројуваат:

1. Повеќедеценискиот развој на пазарно-планско или планско-пазарно стопанство, во кое делувањето на пазарните законитости беа потиснати на маргините, придонесе за намалување на ефикасноста во управувањето со расположливите развојни фактори. Ова непосредно влијаеше врз намалување на економската ефикасност на стопанството, која пак, од своја страна претставува ограничувачки фактор врз остварувањето на процесот на приватизација.

2. Во услови на социјалистички систем на стопанисување се создадоа услови за развој на една филозофија со која приоритет се даваше на правата на вработените, додека одговорноста за неизвршените работни и други обврски се сметаше како колективна, без да се посвети посебно внимание

на истата. Ваквиот начин на размислување на населението и одделно на вработените, мошне тешко се менува бидејќи тоа е процес кој ќе потрае подолг временски период.

3. Сопственичка трансформација настанува, во основа, на вкупниот капитал, бидејќи во земјите со социјалистички систем на стопанисување скоро целокупниот расположлив капитал е во општествена или државна соственост. Ваквата сопственичка структура на капиталот го отежнува остварувањето на процесот на неговото преструктуирање од причини што станува збор за масовна трансформација. Многу поедноставно е остварувањето на овој процес во развиените земји со пазарно стопанство, каде всушност станува збор за доприватизација на капиталот кој е во државна или јавна сопственост, земји во кои не настануваат целосни општествено-економски трансформации.

4. Нивото на стопанстката развиеност исто така, непосредно влијае врз остварувањето на процесот на приватизацијата на општествениот и државниот капитал. Во услови на недоволна стопанска развиеност, ниска акумулативна и репродуктивна способност, превработеноста во стопанските субјекти и сл. а како резултат на таа и неповолни стопански движења, претставуваат ограничувачки фактори во остварувањето на процесот на сопственичката трансформација на капиталот од општествена, државна и јавна во приватна сопственост.

5. Недоволната проученост и теоретска подготвеност за решавање на проблемите кои произлегуваат од сопственичкото преструктуирање, не само што го забавува остварувањето на процесот на приватизацијата на капиталот, туку може да доведе до превземање на несоодветни потези во концепирањето на овој процес. Ова е резултат на тоа што проучувањата за сопственичката трансформација на општествениот капитал се од поново време, а промените се комплексни и мошне длабоки.

Ова се само некои од мноштвото потешкотии со кои се соочуваат земјите во кои пред отварањето на процесот на трансформација егзистираше пазарно-планско или планско-

пазарно стопанство. Имајќи ја предвид комплексноста и длабочината на приватизацијата на општествениот капитал и потешкотиите кои се јавуваат при остварувањето на овој процес, потребен е еден подолг временски период, во кој се бараат и ќе се бараат решенија за надминување на ограничувачките фактори, како од теоретски, исто така и од практичен аспект.

Концептот на приватизација

Во Република Македонија, процесот на приватизација на општествениот капитал се остварува врз основа на повеќе законски решенија. Согласно сојузниот закон за општествен капитал од 1989 и 1990 година, донесен од надлежните органи на поранешна Југославија, приватизацијата на општествениот капитал, во основа се остваруваше преку моделот на издавање на интерни акции на вработените. По осамостојувањето на нашата држава донесени се повеќе закони за приватизација на општествениот капитал и преструктуирање на претпријатијата и тоа: Законот за трансформација на претпријатијата со општествен капитал, донесен во 1993 година; Законот за преструктуирање на дел од претпријатијата кои во своето работење покажале загуба (1995 година); Законот за трансформацијата на претпријатијата и задругите со општествен капитал кои стопанисуваат со земјоделско земјиште (1996 година) и Законот за приватизација на државниот капитал во претпријатијата, исто така од 1996 година.

Со постојната законска регулатива, трансформацијата на општествениот капитал и преструктуирање на претпријатијата се предвидува да се остварат преку примена на повеќе начини и техники и тоа во зависност од големината на претпријатијата.[1]

[1] Претпријатијата според просечниот број на вработени врз основа на работните часови во текот на една година, годишниот приход изразен во број на просечни месечни плати (бруто) по работник во стопанството и просечната вредност на деловната актива исто така, изразени во месечни плати (бруто) по работник во стопанството, поделени се во три групи и тоа: мали, средни и големи претпријатија.

За трансформација на мали претпријатија предвидено е да може да се трансформира преку два начина: 1) Откуп на претпријатието од страна на вработените и 2) Продажба на идеален дел на претпријатието. Согласно споменатата законска регулатива трансформацијата на средните и големите претпријатија можат да се трансформираат преку: 1) Продажба на идеален дел од претпријатието; 2) Откуп на претпријатието; 3) Продажба на претпријатието на лица кои го преземаат управувањето со претпријатието; 4) Издавање на акции заради дополнително вложување и 5) Претварање на побарувањата на доверителите во траен влог. Покрај овие начини, во законската регулатива предвидено е трансформацијата на претпријатијата да се врши и преку: 1) издавање на претпријатијата во закуп со клаузула за откуп; 2) трансформација со продажба на сите средства на претпријатието; 3) трансформација на претпријатието во стечај.

Имајќи ја предвид законската регулатива врз основа на која се врши сопственичката трансформација на општествениот и државниот капитал во Република Македонија и предвидените начини на трансформацијата на претпријатијата со општествен капитал, во основа станува збор за масовна приватизација и е избран модел на платена приватизација. Притоа предвидени се значајни попусти за вработените при откупот на општествениот капитал. Имено, на 30% од проценетата вредност на општествениот капитал се одобрува 30 % попуст и за секоја година работен стаж во претпријатието се одобрува 1% попуст. Исто така, предвидено е и се применува бесплатно отстапување на приоритетни акции на фондот за пензиско и инвалидско осигурување во висина од 15% од проценетата вредност на општествениот капитал. При ова интересно е да се истакне дека овие акции не носат и право на глас во процесот на управувањето со претпријатието.

Во концептот на приватизацијата на претпријатијата со општествен капитал во Република Македонија, а со цел за поуспешна реализација на овој процес, големите претпријатија кои во еден подолг временски период во своето работење искажуваат загуба се трансформираат со посебен закон. Овие прет-

пријатија се трансформираат според посебна програма, поддржана од Меѓународната банка за обнова и развој. Заради поефикасно функционирање во пазарни услови, секое претпријатие опфатено со оваа програма е должно во соработка со надлежните државни органи и Агенцијата за трансформација на претпријатијата со општествен капитал да изготви програма за трансформација.

За остварување на приватизацијата на претпријатијата со општествен капитал во Република Македонија, согласно законската регулатива формирана е Агенција за трансформација на претпријатијата со општествен капитал. Агенцијата има својство на правно лице и ги врши работите поврзани со организацијата и контролата на трансформацијата на претпријатијата. Со Агенцијата раководи директор, а управувањето го води управен одбор. На предлог на Агенцијата, решение за приватизација на претпријатијата со општествен капитал донесува посебна комисија за приватизација, формирана при владата на Република Македонија.

Остварени резултати

Приватизацијата на општествениот капитал во Република Македонија беше замислен да се реализира во законски определен рок. Ваквата определба во целост не ќе може да се реализира поради бројни потешкотии кои произлегоа во изминатиот транзиционен период. И покрај присутните ограничувачки фактори, карактеристични за земјите со планско-пазарно или пазарно-планско стопанство, во овој изминат период за кој се располага со официјални статистички податоци, во сверата на приватизацијата на општествениот капитал во нашата земја остварени се значајни резултати. Имено, на крајот од 1997 година од вкупниот број на претпријатија, кои согласно законската регулатива беа предвидени за на трансформација, извршена е приватизација на 93,1%. Притоа, користени се сите предвидени модели на трансформација, но најзастапени се моделите: Откуп од вработените (29,2%); продажба на претпријатието на лица кои го преземаат управувањето (16,8%); откуп на претпријатието (11,3%) и тн.

Според степенот на приватизираност на општествениот капитал кај 42,3% од трансформираните претпријатија приватизирани се 100%. Кај 35,4% од трансформираните претпријатија, општествениот капитал е приватизиран над 50%. Што значи 77,7% од трансформираните претпријатија го имаат отплатено општествениот капитал од 51 до 100%. Отплатата на општествениот капитал кај останатите претпријатија е поламла од 50%.[2]

Од втората половина на 1996 година, односно по донесувањето на Законот за трансформација на претпријатијата и задругите со општествен капитал кои стопанисуваат со земјоделско земјиште, отворен е и процесот за трансформација на правните субјекти од аграрот. До крајот на 1997 година околу 30% од правните субјекти од оваа стопанска дејност се приватизирани. Тоа се претежно мали и средни претпријатија. Трансформацијата на земјоделските комбинати поинтезивно се остварени во оваа година.

Во 1991 година 83,3% од општествениот производ во стопанството на нашата земја е остварен во општествениот, а 16,7% во приватниот сектор. Учеството на приватниот сектор во создавањето на општествениот производ во 1995 година е зголемено за 14,7 процентни поени и изнесува 31,4%, а учеството на општествениот сектор изнесува 68,6%. Според информацијата бр. 3294 на Заводот за платен промет Скопје, за остварените финансиски резултати во стопанството на Република Македонија во 1997 година, учеството на трансформираните правни субјекти во создавањето на вкупниот приход на вкупното стопанство во 1997 година изнесува 41,9%, на претпријатијата основани со приватен капитал 36,0%, а на учеството на останатите нетрансформирани (јавни, државни и

---

[2] Изнесените показатели се користени од Извештајот за работењето од Агенцијата на Република Македонија за трансформација на претпријатијата со општествен капитал во 1997 година, Факти бр.1/1998 година.

други) правни субјекти изнесува 22,1%. Што значи дека 77,9% од вкупниот приход во стопанството на нашата земја му припаѓа на трансформираните правни субјекти и на формираните правни субјекти со приватен капитал, а 22,1% на останатите нетрансформирани правни субјекти. За трансформирани се сметаат оние правни субјекти во кои минимум 51% од капиталот е акционерски.

Сопственичкото преструктуирање во индустријата, чии капитал беше предмет на приватизација согласно законот за општествениот капитал и законот за трансформација на општестениот капитал и законот за трансформација на претпријатијата со општествен капитал, во изминатиот период се одвиваше со нешто позабавено темпо од посакуваното. Во 1991 година 98,6% од општествениот производ во оваа стопанска дејност во нашата земја е остварен во општествениот сектор, а 1,4% во приватниот сектор. Пет години покасно, односно 1995 година структурата на општествениот производ битно не е променета. Учеството на општетсвениот сектор изнесува 92,0% а на приватниот 8,0%. Според податоците на Заводот за платен промет Скопје изнесени во Информацијата бр. 3234, учеството на трансформираните правни субјекти во создавањето на вкупниот приход во оваа стопанска дејност во 1997 година изнесува 62,8%, на правните субјекти формирани со приватен капитал изнесува 13,2%, а учеството на нетрансформираните правни субјекти изнесува 23,9%.

Во земјоделството, како мошне значајна стопанска дејност кај нас, процесот на приватизација на општествениот капитал отпочна нешто покасно односно во втората половина од 1996 година. Со оглед на тоа што во оваа стопанска дејност покрај општествениот постои и приватен сектор, во создавањето на општестевниот производ учествуваат двата сектори, иако процесот на приватизација на општествениот капитал покасно е отпочнат. Во 1991 година во создавањето на општествениот производ во земјоделството општествениот сектор учествува со 41,2%, а приватниот со 58,8%. Пет години покасно (1995 година) учеството на општествениот сектор во создавањето на општествениот производ во оваа стопанска дејност е намалено за 12,4 процентни поени за сметка на приватниот сектор. Промената на структурата во создавањето на општествениот производ во оваа стопанска дејност, во основа не е резултат на трансформацијата на општествениот капитал од општествен во приватен, туку пред се на зголемувањето на приватниот капитал преку нови инвестициони вложувања и неговата поефикасна употреба. Во 1997 година трансформираните правни субјекти во формирањето на вкупниот приход во оваа стопанска дејност учествуваат со 23,6%, на оние кои се формирани со приватен капитал 14,0%, а на нетрансформираните правни субјекти дури 62,4%.

Учеството на општествениот и приватниот сектор во создавањето на општествениот производ во градежништвото во испитуваниот период е нешто променето. Имено, учеството на општествениот сектор е намалено од 86,1% (1991 година) на 71,8% (1995 година), а учеството на приватниот сектор е зголемено од 13,9% на 28,2%. Според податоците на Заводот за платен промет Скопје, учеството на трансформираните правни субјекти во формирањето на вкупниот приход во оваа стопанска дејност во 1997 година изнесува 61,6%, 30,2% на правните субјекти формирани со приватен капитал и 8,3% на нетрансформираните правни субјекти. Определени промени во структурата на општествениот производ се забележани и во сообраќајната дејност, така учеството на приватниот сектор е зголемено за 10,3%. Во формирањето на вкупниот приход во оваа дејност, трансформираните правни субјекти во 1997 година учествуваа со 21,6%, правните субјекти формирани со приватен капитал со 27,5% и нетрансформираните правни субјекти со 50,9%.

Позначајни промени во создавањето на општествениот производ настанати се во трговската дејност. Учеството на општествениот сектор од 81,3% (1991), намалено е на 53,3% (1995), а во формирањето на вкупниот приход во 1997 година трансформираните правни субјекти учествуваат со 25,7%, додека учеството на правните субјекти формирани со приватен капитал изнесува дури 65,3%, а на нетрансформираните 8,9%. Според тоа, поголемиот дел од ваквата промена е резултат на

формирањето на таканаречените самородни трговски претпријатија, а помал е делот кој е резултат на трансформација на постојниот капитал во оваа дејност од општествен во приватен. Во угостителството и туризмот во нашата земја, приватниот сектор е присуте и пред донесувањето на законот за трансформација на претпријатијата со општествен капитал, така што во 1991 година учеството на приватниот сектор во создавањето на општествениот производ изнесува дури 34,2%. Во наредниот транзиционен период, односно во 1995 година учеството на приватниот сектор е зголемен за 12,8%. Според податоците на Заводот за платен промет во формирањето на вкупниот приход во оваа стопанска дејност во 1997 година трансформираните претпријатија учествуваат со 35,9%. Учеството на претпријатијата формирани со приватен капитал изнесува 38,4%, а на нетрансформираните правни субјекти изнесува 25,7%. Што значи во оваа стопанска дејност, процесот на доприватизација на општествениот капитал во испитуваниот период се остварува со забавено темпо.[3]

Остварувањето на сопственичката трансформација на општествениот капитал во стопанството на Република Македонија се одвива во отежнати услови. Како ограничувачки фактори во остварувањето на овој процес би можеле да се истакнат: недоволна разработена стратегија за остварување на трансформацијата; немање на практични искуства во сопственичко преструктуирање на општествениот капитал; станува збор за масовна трансформација на општествен и државен капитал; истовремено градење на нов стопански систем и правна регулатива; нивото на стопанската развиеност и финансиската способност на стопанските субјекти и сл. Секој од овие ограничувачки фактори има определено влијание врз динамиката на остварувањето на процесот на приватизацијата.

[3] Изнесените релативни показатели за структурата на општествениот производ по сектори, претставуваат наши пресметувања врз база на изворните податоци од СГМ за соодветните години, а за вкупниот приход користени се податоци од Информацијата бр.3234 на Заводот за платен промет.

ДИФЕРЕНЦИАЦИЯ СРЕД ТРЕТАТА ВЪЗРАСТ В УСЛОВИЯТА НА ПРЕХОД

Атанас Атанасов

Възрастни и пенсионери в България

През последните години демографските тенденции в България придобиха ясно негативно изражение: намаляваща раждаемост и увеличаваща се смъртност, което води до намаляване на естествения прираст на населението, съпроводено с неговото застаряване. През 1997 г. общата раждаемост стигна до най-ниското равнище в историята на страната - 7.7‰, а общата смъртност стана почти два пъти по-висока от раждаемостта - 14.7‰. Относителният дял на възрастните (над 60 г.) е 21,4%, а на по-старите хора (над 75 г.) е 5.0%.[1] Този процес на остаряване се очертава да продължи и през следващите 20-25 години: според прогнози на международните организации, в България през 2025 г. относителният дял на възрастните ще достигне 26.2%, а на старите хора - 8.9%.[2]

Една от особеностите на социалното развитие на България в годините на социализма беше стремежа да се поддържа висока заетост на населението, дори с цената на ниското заплащане на труда. Почти цялото трудоспособно население на страната включително и жените, беше включено в различните отрасли на народното стопанство. Като последствие на тази висока заетост всички икономически активни лица завършваха трудовата си кариера с пенсиониране. Затова днес 94% от населението в надтрудоспособна възраст (жените над 55 г. и мъжете над 60 г.) получава някакъв вид трудова пенсия - за изслужено време или т.н. земеделска пенсия (за работилите в селското стопанство). С други думи може

[1] Население'97, НСИ, С., 1998.

[2] Global Aging into the 21st Century - US Departament of Commerce, Economics and Statistics Administration Burea of the Census.

да се сложи знак на равенство между възрастни и пенсионери.

Посоченото равенство между групата на възрастните и пенсионерите се изтъква поради следното обстоятелство: в държавната статистика не се прави самостоятелно наблюдение на жизнения стандарт на възрастните хора в страната. В провежданото ежегодно наблюдение на домакинските бюджети от НСИ се използва друга класификация, а именно групировка на домакинствата в следните категории: домакинства без пенсионери, домакинства с пенсионери и домакинства само от пенсионери. Всъщност последната категория в най-чист вид включва само възрастни гора, поради което може да се използва в анализа на диференциацията на възрастните по доход, разход и потребление на основни хранителни продукти с оглед очертаване на състоянието и тенденциите в социалните неравенства в България през годините на прехода.

Анализът се основава преди всичко на информация от държавната статистика и по-конкретно на данни от ежегодното наблюдение на приходите и разходите на домакинствата. Извадката като цяло включва към 6000 домакинства, от които 2195 са домакинствата, състоящи се само от пенсионери.

За да се изследва диференциацията в доходите и разходите на населението, домакинствата, респективно лицата в тях се групират в т.н. децилни групи, т.е. разделят се на 10 части според дохода или разхода на член от домакинството. Това обаче се прави общо за всички домакинство. Такава групировка не се прави за подгрупи от изследваната съвкупност на домакинствата - например за домакинствата само на пенсионерите. За целта беше поръчана специална групировка, която се направи от Националния статистически институт във връзка с подготовката на доклад за Световната банка за бедността сред възрастните.[3] При тази групировка се използват т.н. квартили, т.е. домакинствата на пенсионерите се разделят на 4 части според

[3] Атанасов А., З. Тонева и С. Тодорова „Бедността сред възрастните", доклад за Световната банка (ръкопис), С., 1998.

дохода или разхода на член от домакинството. Получаването на квартилно разпределение вместо децилно се направи поради неголемия брой на пенсионерските домакинства в общата извадка, за да има по-голяма стабилност на данните в анализа.

Деференциациите на пенсионерите/възрастните са проследени в 3 основни направления: спрямо доходите, разходите и потреблението на основни хранителни продукти.

Подоходна диференциация

През годините на прехода след 1989 г. България преживя и своята дълбока икономическа и финансова криза, която започна в края на правителството на социалистическата партия (наследник на бившата комунистическа партия) през м. XII 1996 г. - м. II. 1997 г. и стана причина за падане на това правителство в началото на 1997 г. Полъхът на хиперинфлацията през зимата на 1996-1997 г. засегна силно и възрастните хора, които станаха една от силно застрашените в материално отношение рискови групи. Това ясно може да се види от данните за доходите на домакинствата на пенсионерите. (Табл. 1)

През последните четири години инфлацията надхвърля нарастването, както на общия, така и на паричния средномесечен доход на домакинствата на пенсионерите. Така номиналното нарастване на доходите на пенсионерите всъщност се стопява от темповете на инфлацията. При това инфлацията през 1992-1997 г. в по-голяма степен засяга пенсиите, отколкото средната работна заплата.[4] (Табл. 2)

[4] Започналата хиперинфлация в началото на 1997 г. стана причина новото правителство на Съюза на демократичните сили да възприеме предложението на Международния валутен фонд за въвеждане на валутен борд в страната от средата на тази година. Така се постигна финансова стабилизация и рязко спиране на темпа на инфлацията (към 1.10.1998 г. инфлацията е 3%, като средногодишната инфлация за 1998 г. се очаква да не надхвърли 10-12%)

Табл. 1 Средномесечен общ и паричен доход на лице от домакинствата на пенсионери за периода 1992-1997 г.

	1992	1993	1994	1995	1996	1997
Средномесечен общ доход лв.	1370	2143	3896	5928	8713	86 547
Индекс при база предшестващата година = 100	-	156.4	181.1	152.2	147.0	993.3
Ср. месечен паричен доход лв.	825	1324	2106	3017	5240	48 928
Индекс при база предшестващата година = 100	-	160.5	159.1	143.3	173.9	933.7
Средногодишна инфлация	-	156.1	187.1	162.1	223.0	1182.2

Източник: НСИ, непубликувани данни

Табл. 2 Влияние на инфлацията върху равнището на средномесечната пенсия и работна заплата за периода 1991-1997 г.

	1991	1992	1995	1996	1997
Изменение на средната месечна пенсия при база 1990 г. = 100	-29.3%	-39.2%	-54.6%	-64.4%	-73.4%
Изменение на средната месечна работна заплата при база 1990 г. = 100	-39.0%	-31.2%	-46.0%	-55.5%	-64.0%

Източник: НСИ, непубликувани данни

Тези неблагоприятни тенденции в промените на доходите на възрастните хора в България са съпроводени с ясно очертаваща се подоходна диференциация. Това може да се установи на основата на данните за квартилното разпределение на пенсионерските домакинства според общия месечен доход средно на лице в тях.

Табл. 3 Общ месечен доход средно на лице от домакинствата на пенсионерите по квартилни групи за 1992 и 1997 г.

	I квартилна група	II квартилна група	III квартилна група	IV квартилна група
	1992			
Общ месечен доход - лева	685	902	1246	2637
Индекс I квартилна група = 100	100.0	131.7	181.9	385.0
	1997			
Общ месечен доход - лева	37 952	54 293	78 605	174 869
Индекс I квартилна група = 100	100.0	143.1	207.1	460.8

Източник: НСИ, непубликувани данни

Докато през 1992 г. едно възрастно лице в четвърта квартилна група (най-високо доходната) е имало 3.9 пъти по-висок доход в сравнение с едно възрастно лице в първа квартилна група (най-ниско доходната), то през 1997 г. това съотношение е 1:4.6 пъти. С други думи промяната в доходите е благоприятствала възрастните лица в групите с по-високи доходи, или сега бедните са станали по-бедни, а заможните - с по-добри материални възможности. Разбира се, този извод важи само в сравнителния план на съотношението на доходите между четирите квартилни групи на пенсионерските домакинства, защото, както се видя по-горе възрастните хора в сравнителен план с останалото икономически активно население са с по-ниски доходи.

Значителни различия между четирите квартилни гру-

пи на пенсионерските домакинства има и спрямо структурата на получаваните доходи.

Табл. 4 Структура на общия доход средно на лице в домакинствата на пенсионерите по квартилни групи за 1992 и 1997 г.

	I кв. група		II кв. група		III кв. група		VI кв. група	
	лева	%	лева	%	лева	%	лева	%
				1992				
Общ доход в т.ч.	685	100.0	902	100.0	1246	100.0	2637	100.0
- от пенсия	602	88.0	683	75.8	697	56.0	694	26.3
- от домашно стопанство	28	4.1	118	13.1	369	29.6	1,538	58.3
- от социални помощи	1	0.1	2	0.2	4	0.3	5	0.2
- от собственост	0	0.0	3	0.1	8	0.7	10	0.4
- от работна заплата	4	0.5	6	0.7	14	1.2	57	2.2
- от предприемачество	29	4.2	31	3.4	41	3.3	60	2.3
				1997				
Общ доход в т.ч.	37 952	100	54 293	100	78 605	100	174 869	100
- от пенсия	32 619	86.0	38 716	71.3	38 680	49.2	38 531	22.0
- от домашно стопанство	2 088	5.5	7 988	14.7	25 270	32.2	111 389	63.7
- от социални помощи	245	0.7	691	1.3	866	1.1	551	0.3
- от собственост	68	0.2	220	0.4	855	1.1	1,775	1.0
- от работна заплата	57	0.1	217	0.4	967	1.2	2,261	1.3
- от предприемачество	928	2.4	1,071	2.0	1,498	1.9	3,590	2.1

Източник: НСИ, непубликувани данни

Двата основни източници на доход за възрастните лица са пенсията и домашното стопанство (дребното земеделие, градинарство и отглеждане на животни). Но докато в първа и втора квартилна група доходът от пенсията значително доминира над доходът от домашното стопанство, а в трета група тази доминация е силно стеснена, а в четвърта група е на лице обратното - доходите от домашното стопанство са много по-големи в сравнение с размера на получаваната пенсия. Посоченото съотношение всъщност подсказва, къде се крие източникът на относително по-доброто материална положение на възрастните лица, в най-високо доходната група. Разгръщането на активността в домашното стопанство, поне засега, очевидно е голямата възможност за възрастните хора да решават проблема за подобряване на материалното си положение.

Останалите източници на доходи играят незначителна, почти символична роля във формирането на общия доход на възрастните хора. Може да се очаква след време по-значима да стане ролята на дохода от предприемачество. Същевременно трябва да се подчертае, че другите източници на доходи почти не се диференцират в четирите квартилни групи.

Диференциация в разходите

Снижаването на реалните доходи на възрастните хора поради инфлационните процеси води и до неблагоприятни тенденции в структурата на извършваните разходи в техните домакинства. (Табл. 5)

Ниските доходи принуждават възрастните хора да концентрират разходите си преди всичко за осигуряване на елементарните потребности от храна. През 1997 г. близо две трети от разходите в пенсионерските домакинства са за храна, а като се прибавят и разходите за енергия се оказва, че три четвърти (74.2%) от тях са насочени към физическото им оцеляване. Запазването и задълбочаването на тази тенденция означава,

че възрастните хора все повече се превръщат в примитивни консуматори, живеещи от ден за ден и затъващи в бедност, стигаща до нищета.

Табл. 5 Структура на общия разход средно на лице в домакинствата на пенсионери през 1992 и 1997 г.

	1992		1997	
	лева	%	лева	%
Общ разход	1,037	100.0	68,877	100.0
в т.ч.				
- за храна	600	57.7	45,097	65.5
- за енергия за битови нужди	73	7.1	6,007	8.7
- за здравеопазване и лична хигиена	22	2.2	2,589	3.8
- за домашно стопанство	83	8.0	4,742	6.9

Източник: НСИ, непубликувани данни

Когато разгледаме разходите в квартилните групи, тогава горният извод придобива по-друго конкретно изражение. (Табл. 6)

Анализът на структурата на общите разходи по квартилни групи показва, че издръжката на възрастните става още по-тежка в нискодоходните групи. Така в първа квартилна група през 1997 г. разходите за храна и енергия надхвърлят 80% или четири пети от общия разход, а във втора квартилна група почти ги достигат (77.7%). Именно в тези две групи можем да говорим за нищета на всекидневното съществуване, когато почти всичко отива за храна, топлина и осветление и възрастния човек е свил живота си в задоволяване единствено на първичните потребности. За тези две групи диференциацията в разходите на домакинствата губи социалния си смисъл и става индикатор за крайно физическо ограничаване на живота на възрастните хора.

ни продукти се консумират в много по-големи количества, а други в недостатъчни количества в сравнение с физиологическите норми за тяхното потребление.

Табл. 7 Средномесечно потребление на основни хранителни продукти в домакинствата на пенсионерите през 1992 и 1997 г.

	Норматив на физиологическия минимум[5]	Потребление	
		1992 г.	1997 г.
Хляб - кг.	7.8	18.6	15.9
Брашно) кг.	0.3	1.7	1.5
Месо - кг.	1.9	3.0	1.7
Месни произведения - кг.	0.4	1.5	0.7
Мляко - л.	7.5	10.3	6.3
Млечни продукти - кг.	1.5	1.5	1.1
Яйца - бр.	12.0	17.3	12.8
Захар - кг.	0.4	1.2	0.9
Ориз - кг.	0.5	0.6	0.6
Пресни зеленчуци - кг.	6.0	7.9	5.6
Пресни плодове - кг.	8.7	5.8	3.6

Източник: НСИ, 1992 и 1997 г.

Въпреки че има намаление на консумацията на хляб, брашно и захар, тя остава значително по-висока от установения физиологически минимум и това води до някои неблагоприятни последици от едно такова нерационално хранене - например затлъстяването на организма, засегнал както възрастни, така и млади хора в годините на прехода. Обратното, потреблението на жизнено важни хранителни продукти не само намалява, но и е под физиологическия минимум - месо, мляко, млечни продукти, пресни плодове и пресни зеленчуци.

[5] Данни на Института по хранене за потребление на основни хранителни продукти, удовлетворяващи минималните физиологически потребности на различни групи хора, 1992.

От данните за потреблението на основни хранителни продукти по квартилни групи може да се види също така, че силно се разтваря ножицата на потреблението на възрастните хора в нискодоходните в сравнение с тези във високодоходните групи. (Табл. 8)

С изключение на хляба, за останалите 5 основни хранителни продукти - месо, млечни продукти, пресни зеленчуци и пресни плодове, ножицата на потреблението между нискодоходните и високодоходните групи е по-силно разтворена през 1997 г. в сравнение с 1992 г. През 1997 г. значително изостава потреблението в I квартилна група спрямо потреблението във втора квартилна група, а спрямо трета и особено четвърта квартилна група за някои основни хранителни продукти - пресни плодове, мляко и пресни зеленчуци това изоставане е два, три и повече пъти. Тази силна диференциация в потреблението на практика означава, че ако за възрастните прехода затрудни всекидневния им живот, за определена част от тях, които имат много малки доходи, преходът направо ги натика в социалното дъно сред мизерията и нищетата.

Тенденции в диференциацията

Каква е посоката на диференциацията всред възрастните - към свиване или разширяване? Отговорът на този въпрос може да се намери в анализа на данните за дисперсирането на квартилните групи на пенсионерските домакинства според доходите, разходите и потреблението на основни хранителни продукти.

Диференциацията сред възрастните, както по отношение на общия доход, така и по отношение на основните източници на доход - от пенсии и домашно стопанство се задълбочава, тъй като расте вариацията между 4-те квартил-

енергия обаче има тенденция да расте по-бързо, отколкото разходите за храна.

А ето каква е диференциацията сред възрастните по отношение на някои основни хранителни продукти

Табл. 10 Коефициенти на вариацията на потреблението на някоиосновни продукти средно на лице в пенсионерските домакинства през 1992 и 1997 г.

	1992	1997	Отношение на коефициента на вариация 1997 към 1992 г.
Хляб	15.1%	10.1%	0.67
Месо	38.6%	53.3%	1.38
Мляко	4.3%	33.4%	7.77
Млечни продукти	4.7%	15.7%	3.34
Пресни зеленчуци	18.2%	21.6%	1.19
Пресни плсдове	28.6%	45.7%	1.60

Източник: НСИ, непубликувани данни

Най-силна е диференциацията сред възрастните по отношение на потреблението на месо, пресни плодове и мляко. Това са важни хранителни продукти, от които в значителна степен зависи нормалността и рационалността на храненето на хората с отслабващи жизнени функции. За съжаление точно тук се оказва, че сред възрастните има такива, които не си дояждат и други, за които нормалното хранене не е проблем. Същевременно картината на потреблението още повече се влошава, тъй като спрямо двата най-важни хранителни продукти за възрастните - млякото и млечните продукти, диференциацията на потреблението през годините на прехода се задълбочава.

Заключение

Възрастните хора в България са значителна маса от населението - над една пета, която ще продължава да расте и през следващите години. Задълбочаващата се диференциация сред тях по отношение на доходите, разходите и потреблението на основни хранителни продукти ще има за последствие не само разделението им на две противоположни групи - бедстващи в материалното си положение и задоволени във всекидневните си потребности, но и засилващо се нарастване на групата на бедстващите. За задържането и преодоляването на неблагоприятните последствия от сега съществуващата и и ускоряваща се диференциация сред възрастните решаваща роля ще играят два фактора: активната социална политика на държавата и умелото и активно използване на остатъчния икономически ресурс от самите възрастни хора. Това от една страна е социалното подпомагане и осигуряване на лицата, навлезли в третата възраст от държавата чрез пенсиите, социалните помощи, социалните грижи и др., а от друга - включването на възрастните хора в различни дейности, осигуряващи им допълнителен доход над държавното подпомагане. Анализът на подоходната диференциация показа, че една такава реална възможност днес в България е развиване на домашното стопанство, от което днес получават над две трети от доходите си възрастните хора във високодоходните групи (III и IV квартилни групи). Друга възможност е възраждане на старите български занаяти, особено в селата и малките градове, в които възрастните хора могат да реализират своя професионален опит и да получават допълнителни доходи. Тук може да се добави и зараждащото се предприемачество, в което също с успех могат да се включат възрастни хора с висока квалификация, умение и опит.

Използването на тези и други възможности обаче зависи от поведението на самите възрастни хора и преди всичко от стратегиите за преживяване, към които са насочват.

СТРУКТУРА НА БЕДНОСТТА ПРИ ЖЕНИТЕ

Саша Тодорова

I. Факторната обусловеност на бедността в страната

В началото на настоящето десетилетие българското общество започна социална промяна с надеждата да спре и преодолее кризата, да постигне политическа и икономическа стабилизация и на тази основа да започне приобщаване към глобалните процеси на демократизация и устойчиво развитие.

Ориентирано към такива съдбовни цели в развитието си, българското общество започна трудни за осъществяване, но необходими за неговия икономически и социален напредък промени.

Държавата престана да бъде главен стопански субект и концентрира вниманието си върху другите си функции. Уникалността на промяната, протичаща в условията на дълбока и продължителна криза, породи много предизвикателства към държавата. Те предявяват нови изисквания към държавата и нейните институции за: по-висока ефективност; превръщането й в движеща сила на прехода, за да може де се постигне качество, системност и непрекъснатост на действията в процеса на трансформацията.

Икономическата ситуация колеблива, все още липсват достатъчни основания за устойчива и трайна стабилизация на икономиката. Конкретен израз на очертаната ситуация е драстичното спадане на брутния вътрешен продукт (Вж. табл. 1), породено от неразвития и неукрепнал реален сектор, недостатъчно развит вътрешен пазар ограниченото вътрешно търсене, липса на необходимата за случая мобилизация на вътрешните резерви и използването на производствения потенциал, вкл. и човешкия потенциал.

Таблица 1 Динамика на брутния вътрешен продукт

Показатели	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997
БВП в млрд. лв.	39,6	45,4	135,7	200,8	298,9	522,2	869,3	1660,2	16150,2
Реален растеж	-9,1	-11,7	-8,4	-7,3	1,4	1,8	2,6	-10,9	-7,4
% на частния сектор от брутната добавен стойност	-	-	-	-	37.9	42.3	48.3	47.4	-

Източник: Национален статистически институт

Осъществената смяна на концепцията за заетостта от гарантирана към ефективна заетост, съчетана с цялостния ход на икономическата реформа, чувствително е намалила търсенето на труд и е повлияла върху преструктурирането между двата основни сектора - държавния и частния.

Таблица 2 Промени в заетостта

	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997
Общо в хил.	4096	3466	3273	3221	3241	3310	3279	3198
Държавен сектор в хил.	3846	3189	2662	2266	2032	1924	1901	1516
в %	93.9	92.0	81.3	70.3	62.7	58.1	58.0	47.4
Частен сектор в хил.	250	277	611	912	1167	1348	1377	1682
в %	6.1	8.0	18.7	28.3	36.0	40.7	42.0	52.6

Източник: Национален статистически институт

В областта на безработицата се очертава ситуация, която не ни разграничава особено от другите страни с икономика в преход. Промените в безработицата у нас са илюстрирани в табл. 3

Таблица 3 Промени в безработицата

	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997
Общо за страната хил.	65	419	572	626	488	423	478	521
%към активното население	1.5	6.7	13.2	15.7	14.1	10.7	12.5	13.7

Източник:Национален статистически институт

В допълнение към характеристиката на икономическата ситуация в страната следва да включим инфлационните процеси: наличието на инфлационен бум, овладяването му в условията на паричния съвет и постигането от средата на миналата година средномесечно нарастване на инфлацията с около 2-3 процента.

Очертаната проблемна ситуация в страната, формирана по основните макроикономически показатели е една от най-дълбоките и същностни причини за масовото и интензивно обедняване на българското население.

Това е един от най-сериозните проблеми, както за попадналите под въздействието на този социален риск, така и за обществото. Бедността го фрагментира и противостои като сериозна бариера пред неговата интеграция и развитие. Това са повече от достатъчни основания обществото да търси решения за ограничаване на бедността, да преодолява процесите на маргинализация и отклоняващо се поведение, свързани с бедността.

Bibliothek Bonn

СПРАВКА
ЗА НЯКОИ ОСНОВНИ ПЛАЩАНИЯ НА НАСЕЛЕНИЕТО

	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997
ИНФЛАЦИЯ СРЕДНОГОДИШНА	0.00%	438.54%	179.36%	156.06%	187.07%	162.09%	223.01%	1182.23%
ИНФЛАЦИЯ В КРАЯ НА ГОДИНАТА		573.70%	179.50%	163.90%	221.90%	132.89%	410.80%	678.55%
МИНИМАЛНА РЗ - средномесечно	163	549	735	1238	1772	2477	3825	33917
РЕАЛНО НАРАСТВАНЕ. ПРИ БАЗА ПРЕДХ. Г.		-23.2%	-25.4%	7.9%	-23.5%	-13.76%	-30.76%	-25.00%
РЕАЛНО ИЗМЕНЕНИЕ. ПРИ БАЗА 1993 г.		-23.2%	-42.7%	-38.1%	-52.7%	-59.17%	-71.73%	-78.80%
МИНИМАЛНА РЗ - в края на годината	191	620	850	1414	2143	2760	5500	45500
РЕАЛНО НАРАСТВАНЕ. ПРИ БАЗА ПРЕДХ. Г.		-43.42%	-23.62%	1.49%	-31.69%	-3.09%	-51.49%	21.92%
РЕАЛНО ИЗМЕНЕНИЕ. ПРИ БАЗА 1993 г.		-43.42%	-58.78%	-56.14%	-70.04%	-70.97%	-85.92%	-82.83%
СРЕДНА РАБОТНА ЗАПЛАТА								
БЕЗ МАЙКИТЕ В СТРАНАТА средномесечно	378	1,012	2,047	3,231	4,960	7,597	13,965	133,638
РЕАЛНО НАРАСТВАНЕ. ПРИ БАЗА ПРЕДХ. Г.		-32.0%	12.8%	1.1%	-17.9%	-5.51%	-17.57%	-19.06%
РЕАЛНО ИЗМЕНЕНИЕ. ПРИ БАЗА 1993 г.		-32.0%	-31.2%	-30.4%	-42.9%	-46.01%	-55.50%	-63.98%
БАЗОВ МИНИМАЛЕН ДОХОД средномесечно	70	343	397	773	1,041	1,421	2,288	19,251
РЕАЛНО НАРАСТВАНЕ. ПРИ БАЗА ПРЕДХ. Г.		11.7%	-35.5%	24.8%	-28.0%	-15.77%	-27.81%	-28.83%
РЕАЛНО ИЗМЕНЕНИЕ. ПРИ БАЗА 1993 г.		11.7%	-27.9%	-10.0%	-35.2%	-45-45%	-60.62%	-71.97%
БАЗОВ МИНИМАЛЕН ДОХОД в края на год.	70	403	500	885	1,225	1,600	3,250	27,000
РЕАЛНО НАРАСТВАНЕ. ПРИ БАЗА ПРЕДХ. Г.		0.35%	-30.88%	7.99%	-37.64%	-1.68%	-50.55%	22.43%
РЕАЛНО ИЗМЕНЕНИЕ. ПРИ БАЗА 1993 г.		0.35%	-30.64%	-25.09%	-53.29%	-54.08%	-77.29%	-72.20%
СРЕДНА ПЕНСИЯ средномесечно	140	434	670	1,089	1,712	2,368	4,140	36,540
РЕАЛНО НАРАСТВАНЕ. ПРИ БАЗА ПРЕДХ. Г.		-29.3%	-13.9%	4.2%	-16.0%	-14.68%	-21.60%	-25-34%
РЕАЛНО ИЗМЕНЕНИЕ. ПРИ БАЗА 1993 г.		-29.3%	-39.2%	-36.6%	-46.7%	-54.57%	-64.38%	-73.41%
СРЕДНА ПЕНСИЯ в края на годината	179	501	741	1,247	1,909	2,765	6,015	54,000
РЕАЛНО НАРАСТВАНЕ. ПРИ БАЗА ПРЕДХ. Г.		-51.21%	-17-65%	2.76%	-31.03%	9.00%	-47.05%	32.31%
РЕАЛНО ИЗМЕНЕНИЕ. ПРИ БАЗА 1993 г.		-51.21%	-59.83%	-58.72%	-71.53%	-68-98%	-83.56%	-78.26%
МИНИМАЛНА СОЦИАЛНА ПЕНСИЯ средномес.	103	357	451	758	1,140	1,567	2,342	22,053
РЕАЛНО НАРАСТВАНЕ. ПРИ БАЗА ПРЕДХ. Г.		-21.0%	-29.6%	7.7%	-19.6%	-15.20%	-33.00%	-20.35%
РЕАЛНО ИЗМЕНЕНИЕ. ПРИ БАЗА 1993 г.		-21.0%	-44.3%	-40.0%	-51.8%	-59-13%	-72.61%	78.19%
МИНИМАЛНА СОЦИАЛНА ПЕНСИЯ в края на г	134	403	450	880	1,296	1,780	3,148	28,900
РЕАЛНО НАРАСТВАНЕ. ПРИ БАЗА ПРЕДХ. Г.		-47-58%	-37.79%	19.34%	-33.66%	3.38%	-56.95%	35.29%
РЕАЛНО ИЗМЕНЕНИЕ. ПРИ БАЗА 1993 г.		-47-58%	-67-39%	-61.08%	-74.18%	-73.31%	-88.51%	-84.45%
МАКСИМАЛНА ПЕНСИЯ - средномесечно	509	763	1,193	1,725	2,786	3,749	6,331	56,931
РЕАЛНО НАРАСТВАНЕ. ПРИ БАЗА ПРЕДХ. Г.		-65-8%	-12.8%	-7.3%	-13.7%	-16.98%	-24.27%	-23.94%
РЕАЛНО ИЗМЕНЕНИЕ. ПРИ БАЗА 1993 г.		65.9%	-70.2%	-72.4%	-76.2%	-80.23%	-85.03%	-88-61%
МАКСИМАЛНА ПЕНСИЯ - в края на годината	529	815	1,350	1,941	3,027	4,200	8,764	86,700
РЕАЛНО НАРАСТВАНЕ. ПРИ БАЗА ПРЕДХ. Г.		-73-15%	-7-72%	-12.29%	-29.71%	4.41%	-49.34%	46.19%
РЕАЛНО ИЗМЕНЕНИЕ. ПРИ БАЗА 1993 г.		-73-15%	-75.22%	-78-26%	-84.72%	-84.05%	-91.92%	-88.19%
РЕАЛНИ ДОХОДИ НА ЛИЦЕ ОТ НАБЛ. ДОМ.								
РЕАЛНО НАРАСТВАНЕ. ПРИ БАЗА ПРЕДХ. Г.	-3.2%	-38.4%	6.0%	-4.5%	-10.2%	-8.1%	-31.90%	-15.40%
РЕАЛНО ИЗМЕНЕНИЕ. ПРИ БАЗА 1993 г.		-38.4%	-34.7%	-37.6%	-44.0%	-48.5%	-65.00%	-70.40%

Процесът на обедняването се интензифицира в най-голяма степен от инфлацията, в резултат на което се наблюдава силно деформиране на съотношението между равнищата на потребителските цени и доходите - минималната и средната работна заплати и средната пенсия. Посочените данни в табл. 4 показват, че минималната работна заплата изостава в най-голяма степен спрямо инфлацията. Тя е по-малко защитена не само в сравнение със средната работна заплата, но и със средната пенсия.

Според метода на относителния дял на разходите за храна социалният риск бедност обхваща значителна част от българските домакинства, а за определени домакинства и периоди - половината и повече от половината. За домакинствата с 1 дете този разход достига до 41%от общия разход на домакинствата, при домакинства с 2 деца . 40%, а при домакинства с 3 деца 25%.

Очевидно е, че в структурата на разходите се проявява един сериозен факт - увеличава се относителния дял на разходите за храна във всички домакинства, което се засилва с увеличаване на броя на децата в тях.[1]

Разбира се, обхватът на бедността е диференциран в зависимост от трудовия статус на домакинствата (домакинства на заети, пенсионери и безработни или домакинства със заети, с пенсионери и с безработни), от тяхното местоживеене (град, село), от демографските и социални качества на главата на домакинството.

За настоящия доклад специален интерес представлява бедността при жените.

II. Структура на бедността при жените

Анализът на бедността през призмата на пола показва, че наред с очертаното въздействие при жените има и допълнително действащи фактори.

[1] НСИ, 1997.

1. Един от тези фактори е ***положението на жените като рискова група на пазара на труда***.

В общата структура на регистрираните безработни в Националната служба по заетостта в съотношението жени - мъже преобладават жените. Анализът на безработицата по пол показва превес на женската безработица. Нейната динамика има следните особености:

Таблица 5 Динамика на безработицата по пол

	Общо	Мъже	Жени
1993	100.0	47.8	52.2
1994	100.0	47.1	52.9
1995	100.0	45.4	54.6
1996	100.0	45.0	55.0
1997	100.0	46.1	53.9

Най-силно е изразена разликата в равнището на безработицата при мъжете и жените при възрастовите групи между 45 и 54 години и безработните с висше и полувисше образование. При тези демографски и социални групи безработицата сред жените е по-голяма от безработицата сред мъжете.

В първия случай причината за по-високата безработица при жените в сравнение с мъжете е липсата на специалност и квалификация в нея. Жените без специалност са значителен дял в общата съвкупност на безработните - 61%. Формирана е тенденция на увеличаване на този дял в последните 2 - 3 години. Размерът на това увеличение варира между 1 - 1,5 пункта средно годишно.

Представителите на двата пола се различават и по продължителността на престояването на пазара на труда. При продължителност на безработицата до 1 година разпределенията са равномерни, когато тази продължителност надхвър-

ли една година различията между двата пола се проявяват. Относителният дял на мъжете, при които безработицата е надхвърлила една година е 13.7%, а при жените 15.3%.

По-продължителното престояване на пазара на труда при жените е свързано с наличието на определена дискриминация на женския труд при наемането. Контентанализът на обявите за работа публикувани в „Дневен труд" за периода януари - март 1998 г. показва, че открито заявените предпочитания относно пола и възрастта на кандидатите могат да се разглеждат като дискриминационни, тъй като са продиктувани не от спецификата на предлагания труд, а главно от интересите на работодателите, свързани със заплащането - предпочитанията са към млади хора до 30 годишна възраст. Тази възраст предполага по-ниска степен на образование и квалификация и по-значими семейни ангажименти, отнасящи се до раждането и отглеждането на децата. Емпиричните аргументи за подобно твърдение са посочени в табл. 7.

Таблица 6 Предложения за работа в зависимост от пола и възрастта

Месеци	Общ брой обяви	Обяви за жени в % към общия брой	Обяви за жени до 30 г. в % към обявите за жени
Януари	133	40	28
Февруари	126	36	20
Март	135	22	27

Очертаната ситуация засилва допълнително продължителността на женската безработица.

По-високото равнище на безработица при жените и по-голямата ѝ продължителност ги лишават от доходи и засилват процеса на обедняването им. Така се формира проблема на бедността при безработните жени. Този факт изисква полагането на значими усилия за разширяване на социалната

практика по укрепването на политиката за равни възможности. Безспорно е, че тя трябва да се води като борба срещу разликата в половете. В случая става дума за насърчаването на равенството във възможностите за увеличаване на заетостта сред жените. Националната служба по заетостта в страната би следвало да внедри в своята практика предложението на Европейския съюз по заетостта за „ново начало" преди достигането на 6 месеца безработица при младите хора и преди достигането на 12 месеца при останалите възрастови групи, под формата на квалификация, преквалификация, индивидуално професионално насочване и др. Осъществяването на подобна практика би ограничило бедността сред жените, породена от безработицата.

2. Социалният риск, който носят ***жените от непълните семейства***, формира друга социална група в общата съвкупност на бедните жени.

Жените от тези непълни семейства, независимо от породилата ги причина (овдовяване, развод, раждане и отглеждане на деца, чиито баща не е идентифициран), обикновено търпят въздействието и на социалния риск - бедност. Натрупването на двата социални риска най-често се дължи на липсата на каквато и да е материална подкрепа на бащата на детето при самотните майки, на ниска по размер редовна издръжка от страна на бащата при разводи на ниски по размер наследствени пенсии в случаи на смърт на бащата. По данни на социологически изследвания близо половината от жените от непълните семейства са и безработни, т. е. те носят тежестта на още един социален риск. Това е типична картина за самотните майки от циганската етническа група. Тук е налице една важна особеност. Тя е свързана с факта, че този статус на самотна майка в действителност не е реален. Майката живее заедно с бащата на децата, но бракът не е юридически оформен, за да могат да се ползват по-големите по размер семейни добавки.[2] Това, разбира се, не

[2] Илиева, Н и колектив. Многодетните семейства ......, Институт по демография при БАН, С., 1996.

променя материалния и доходния статус на жените от тези семейства.[2] Известно е, че безработицата при циганите е висока и трайна по своя характер. Тя засяга около 70-80%от циганите в трудоспособна възраст.[3] Многото на брой деца допълнително засилва процеса на обедняването при тези цигански семейства

Независимо от наличието на определени особености при различните непълни семейства, социологическите изследвания сочат, че преобладаващата част от тях живеят в условията на бедност.[4] Отговорите на изследваните жени (разведени, вдовици, самотни майки) показват, че те не са просто бедни, те живеят в мизерия: не се хранят редовно, не се лекуват, не разполагат с елементарни битови условия. Това е и една от причините да приемат работа в черния сектор на неинституционализираната икономика.[5] Списъкът на проявленията на отрицателните въздействия на бедността при тази социална група жени може да бъде продължен с ограничаването на достъпа до образование, отклоняващо се поведение, маргинализация, отчужденост от държавата и обществото.

Бедността на жените от непълните семейства отправя редица предизвикателства пред социалната политика. Те са насочени в следните направления:

- осигуряване на работа като се мобилизират възможностите на активната политика в областта на заетостта. Специално внимание би следвало да се обърне на възможностите за развитие и участие в социалната икономика. Не по-маловажно в случая е търсенето на действени социално-икономически механизми, насочени към ограничаване на заетостта на тези жени в черния сектор на неинституционализираната заетост;

[3] Томова, И. Етнически измерения на бедността, ЕСИ на световната банка, С., 1998; Тодорова, С. Отклоненията от трудовото поведение на българите и циганите в условията на социален преход

[4] Жените в бедност, Изд. на МОТ и ПРООН, С., 1998.

[5] Христосков, Й и колектив. Неинституционализираната заетост и самонаетост, И-т по пазарна икономика, С., 1996.

- радикални промени в политиката за демографско развитие, отчитаща съвременната роля и значение на човешкия капитал и стратегическата роля на инвестирането в човешките ресурси;
- радикални промени в семейната социална политика, изградена на принципа на предварително поставените условия - плащанията за деца да се свържат с отговорното родителство по отношение на съхранение на здравето на децата, образованието им и т. н.;
- стимулиране развитието на нова фирмена социална политика, съответстваща на препоръките на Европейския съвет по заетостта, насочени към насърчаване на адаптивността на предприятията за съчетаване на работата и семейството.
- засилване на взаимодействието между държавните институции и структурите на гражданското общество в работата по ограничаването на бедността сред жените от непълните семейства;
- мотивиране на личностните стратегии за ограничаване на бедността.

3. ***Бедността сред възрастните жени*** формира друга социална група със значимо място в очерталата се бедност сред жените в нашата страна.

Данните на Националния статистически институт, получени от изследването на „домакинските бюджети", очертават наличието на два пъти повече жени в групата на пенсионерите с най-ниски доходи. Цитираното изследване обхваща 2195 домакинства на пенсионери, разделени на четири групи в зависимост от величината на доходите им. Данните очертават и тенденцията с увеличаване на доходността на групата да се увеличава и процентът на мъжете в нея, а процентът на жените да намалява. Разликата в подоходното разпределение между двата пола е показателна за феминизирана бедност сред възрастните.

Таблица 7 Възрастов и полов състав на пенсионерите по квартилни групи

Възрастови групи	Общо =100		I-ва квартилна група = 100		II-ва квартилна група = 100		III-ва квартилна група = 100		IV-ва квартилна група = 100	
	мъже	жени	мъже	жени	мъже	жени	мъже	жени	мъже	жени
1992										
Общо=100	**38.2**	**61.8**	**32.9**	**67.1**	**38.3**	**61.7**	**39.1**	**60.9**	**42.3**	**57.7**
До 49 г.	0 .5	0.6	0.5	1.1	0.3	0.7	0.5	0.6	0.6	0.2
50-59 г.	2.4	9.5	1.7	8.0	1.8	9.6	2.8	10.3	3.1	10.2
60-64 г.	8.1	14.4	5.9	12.4	7.8	13.7	8.1	15.1	10.5	16.2
65-69 г.	9.5	13.1	9.0	13.1	9.6	13.3	10.0	12.7	11.6	13.4
70 и повече г.	17.7	24.2	17.8	32.5	18.8	24.4	17.7	22.2	16.5	17.7

Източник: Национален статистически институт, непубликувани данни за 1997 г.
I група - домакинства на пенсионери с най-ниски доходи
IV група - домакинства на пенсионери с най-високи доходи

Възможностите за преодоляването ѝ могат да се търсят в следните насоки:

- изграждането на инфраструктура, стимулираща стратегии за икономическа активност на възрастните, насочена към: 1) развитие на домашни помощни стопанства; 2) самонаемане; 3) вторична заетост след пенсиониране; 4) насочване към заетост в третия сектор и др.;
- усъвършенстване на политиката на пенсионно то осигуряване на принципа на социалната справедливост;
- промени в нормативната уредба, насочени към търсене на съдебна отговорност за неизпълнение на синовния дълг към родителите, в случаите, че децата им имат тази възможност;
- активизиране на гражданското общество;

- въвеждане на гъвкави режими при използване на базата на „Социален отдих“ за нуждите на възрастните особено през зимния сезон;
- децентрализация на социалните грижи за възрастни към органите на местното самоуправление;
- сътрудничество между държавни и общински институции и структурите на гражданското общество.

4.Бедността сред работещите жени

Тази разновидност на бедността сред жените се дължи на действието на следните фактори:

- мястото в общественото разделение на труда. Насочването на жените към сферата на нематериалното производство, където с малки изключения (финанси, застраховане) заплащането е по-ниско в сравнение със заплащането в материалната сфера. И преди 1989 г. и след това участието на жените в нематериалното производство достига почти 2/3 от заетите. Това предопределя величината на заплащането и различията между работещите мъже и жени, независимо от равнопоставеността между половете, предвидена в закона.
- мястото в професионалното разпределение на труда.

Глобалните цивилизационни процеси доведоха до навлизане на жените в традиционните мъжки професии - тези на лекарите, икономистите и др. подобни. В резултат на това здравеопазването, образованието, финансите и др. се феминизираха. Относителният дял на заетите в тях жени достигна 70 и повече процента. С феминизацията на тези отрасли на нематериалното производство се очерта тенденция трудът в тях да се обезцени като статус и заплащане. По статистически данни заплатите на жените у нас представляват 74%от заплатите на мъжете.[6] С навлизането на мъжете в банковото дело в последните години се наблюдава постепенно изтласкване на жените и неколкократно увеличаване на заплатите сравнено със заплатите в останалите отрасли;

- мястото в организационната йерархия е друг същест-

[6] Костова, Д. Икономическите елити, И-т по социология, 1996.

вен фактор, детерминиращ съществени разлики при заплащането между представителите на двата пола. В стопанското управление процентът на жените - ръководители на предприятия е незначителен - 11%. По-широко са представени жените на средното равнище на управление в държавните предприятия - 17%.[7] В частния сектор жените-предприемачи представляват 8%като повечето от тях са ориентирани към средния и дребен бизнес.

Много скромно е и участието на жените в държавното управление - 8.5%от депутатите в Народното събрание са жени. В изпълнителната власт те не могат да се определят с процент, защото става дума за единични случаи. Малко повече са бройките на жените-кметове - 22, т.е. близо 10% от броя на кметовете в страната

• практиката на работа без договор. Тя е разпространена в предприятията на частния сектор и стои в основата на деформациите на заплащането на наемния труд въобще и в т. ч. на женския труд.[8] Липсата на предварителна регламентация на трудово-правните отношения принуждава жените да приемат такова заплащане, каквото работодателят определи. Подобно неспазване на неравнопоставеността между двете страни на трудовите отношения поставя работещите жени в неизгодна позиция - почти липсва възможност за участие в определянето на величината на заплащането.

Ограничаването на бедността сред работещите жени изисква коренна промяна най-вече в политиката на разпределение на доходите между труда и капитала.

Наред с това е необходимо:

- строг държавен контрол по спазването на трудовото законодателство;

- засилване на контрола от органите на местното самоуправление;

[7] Заетост и безработица, НСИ, 1997.

[8] Атанасов и колектив, Заетост и безработица в градовете на България, И-т по социология, С., 1994.

- осъществяване и на синдикален контрол;
- разширяване на сферата на действие на трипартизма.

*
* *

Ограничаването на бедността сред жените у нас следва да се разглежда като едно от основните направления на социалната политика. Променянето на модела й от егалитарен към социално-пазарен, свързан с реформата в социалната сфера, ще повиши ефективността на средствата, усилията и времето, инвестирани в това направление. За ускоряването на този процес се изисква наличието не само на държавни стратегии. Големи са възможностите в това отношение е на гражданското общество. Изисква се и лична отговорност от страна на самите жени - те също трябва да съдействат за преодоляване на дисбаланса в представителството на жените и мъжете в отделните икономически сфери и професии.

СОЦИЈАЛНАТА ПОЛИТИКА ВО УСЛОВИ НА ТРАНЗИЦИЈА ВО РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА

Љубица Чонева

1. Актуелни состојби на социјалната сфера

Во европските земји што имаа социјалистички систем на уредување меѓу кои и Република Македонија во рамките на поранешна Југославија, од почетокот на 90-тите години на овој век, настапија значајни реформски промени, наречени процеси на транзиција.

Падот на социјализмот означуваше и конечна пресвртница или победа на западниот капиталистички материјализам над источниот колективизам што го означуваше дотогашниот шематски развој на светот.

Брзото распагање на социјализмот и тенденциите за прифаќање на пазарната логика и промовирање на претприемничкиот дух, несомнено имаше за цел да се оди кон општество со континуиран економски раст кој ќе претставува придонес за интензивен социјален прогрес. Во тој премин од еден во друг економски и политички систем југословенската заедница се распадна на самостојни држави од кои некои се меѓународно признати, а некои се на пат кон таа своја определба.

Република Македонија своето осамостојување го доби по мирен пат без примена на сила и без жртви, што современиот свет го оценува како цивилизациски и современ пат. Настаните кои уследија, а пред се судирите меѓу новосоздадените држави, потоа економската криза, социјалните тензии, дадоа повод за екиптични размислувања за последиците од настанатите промени. Сé повеќе се говореше за ветувачка но несигурна транзиција која не донесе никаква нова идеја поради што многу жалеа за минатото и се посакуваше негово враќање. На прв план избија огромните проблеми со реформите кои уследија,

во т.н. транзиција, при што стана јасно дека демократското плуралистичко општество не се добива брзо, ниту лесно. Напротив, покрај политичките и економските проблеми, транзицијата исфрли на површина и не мал број проблеми поврзани со опаѓањето на стандардот на живот, невработеноста, социјална несигурност и сл. Во таа смисла брзо се сфати дека распаѓањето на социјализмот како општествен систем не е само еднократен чин.

Бедата и сиромаштијата, како нејтрауматични последици од долгогодишната неефикасност на социјалистичкото општество, во новите услови не се склони кон анализи и логицирања. Тие не признаваат економски законитости и трендови туку бараат да се делува на нив брзо со можни средства во правец на корегирање на истите. Вклопувајќи се во современата концепција за промени во државите во транзиција во кои во нашата непосредна близина дојде до една мошне декадентна и во поновата историја незабележана војна, Република Македонија на своите трансформации им пристапи на организиран начин, раководени од нејзината Влада. Според тоа во периодот на деведесетите години Република Македонија се обврза да ги моделира насоките на промените, во зависност од расположивите можности да создава основи за функционирање на конкурентно стопанство и колку што е можно повеќе да се труди на своите граѓани да им обезбедува можности за индивидуален развој и за промоција на сопствените квалитети. Значи државата кај нас во транзициониот период е субјект кој во сложени и турбулентни услови превзема исклучително значајни дејствија, чија содржина се витални елементи за суверенитетот и стабилноста на социјалната сфера.

Започнатите реформи во периодот на изразена макроекономска нерамнотежа ја принудија Република Македонија за својот развој да бара подршка од меѓународните финансиски институции, чија политика во последните години се карактеризира со голема рестриктивност, но и изразена селективност. Во тие околности кога немаше друг избор за поповолна подршка, Република Македонија ги прифати правилата на игра

што ги наметнуваа светските финансиски асоцијации, особено Светската банка и Меѓународниот монетарен фонд, кои мошне експлицитно ги поставија своите услови за брзо изведување на повеќе паралелни реформи во оваа прилично сиромашна држава. Поголем број наши економски стручњаци ценат дека развиените земји колку и да покажаа задоволство и декларативна поддршка за реформите во социјалистичките земји, се наметнува впечатокот дека тие во своите прогнози, го потценија социјалниот аспект на трансформациите.[1]

Со одредени меѓусебни разлики, земјите од Централна и Источна Европа, недостигот на финансиски средства за обезбедување на социјална сигурност по превземените реформи го плати со социјални потреси, а во последните години и со изразени рецидивни тенденции за враќање на стариот поредок.

Република Македонија во тој контекст, го задржа социјалниот мир на своите граѓани, но едновремено се најде пред многу сериозни задачи кои можат да се сметаат за револуционерни за транзициониот период.Такви се создавање на потребен социјален амбиент преку соодветен систем за функционирање на новото општество, востановување моќна приватно-сопственичка структура, претприемачки класи, градење на парламентарна демократија и сл.

2. Социјалната политика меѓу научниот концепт и практиката

Основната тема на овој труд налага да се задржиме на оние аспекти кои произлегуваат од предметот и целите на социјалната политика, политичката и правната основа на оваа област и постигнувањата од аспект на обезбедување социјална сигурност на населението во периодот на транзиција. Овој пристап ќе се обезбеди преку кохерентно-теориската концепција за социјалната политика и релевантната општествена рамка

[1] Олга М.Тикварска, Социјалната политика-неопходна подршка на приватизацијата, во зборник вСоцијалната политика во транзицијаг, Скопје, 1990, стр.45.

на нејзиниот систем во Република Македонија.

Интересот за овие аспекти на социјалната политика денес посебно е присатен кај научната и политичката јавност особено во изразито сложените економски, социјални и политички прилики кои се присатни не само во нашата земја, туку и целиот Балкански Полуостров.

Социјалната политика според дефиницијата остварува одредена значајна улога на општеството преку превземање мерки со цел да се подобрат или да се променат условите на материјалното или културното живеење, согласно со прогресивниот развој на социјалното право и со економските и политичките можности на единствената држава во дадениот момент.[2]

Според тоа социјалната политика како државна и општествено-практична, но и научно фундирана област ги третира човечките потреби и проблеми па според тоа влијае и врз остварувањето на целите на глобалниот општествен развој на земјата. Поради тоа, современите теоретичари од оваа област го потенцираат нејзиниот општествен аспект во современите прилики, истакнувајки дека преку неа се остварува хуманоста на демократското општество. Најилустративна потврда на оваа констатација се сретнува во студијата на Сидерман “Основи на современата социолошка наука” каде вредностите на социјалната политика се сметаат за сигурен критериум на политичката зрелост и цивилизациски престиж, а социјалните реформи како основа за голема иднина на секоја земја. Ова значење на социјалната политика придонесува, во современите демократски системи нејзините цели да се основа на борбата за власт, но исто така и основ за стабилноста на власта. Овде социјалната политика е интегрален дел на општата политика, преку која се остварува плурализмот, односно преку која се освојува власта. Поради тоа социјалните цели се во фокусот на основната платформа во програмите на политичките пар-

[2] Подетално за дефиницијата на социјалната политика Havier Greffe, La Politique Sociale", Paris: PUF, 1975, str.3

тии, а цивилизираните граѓани во изборната трка на преден план ги истакнуваат своите интереси за прогрес и социјална правда. Ова од проста причина што во еден функционален политички систем постои релативно високо ниво на политичка култура па релевантните учесници во таквиот систем го сваќаат значењето на социјалната сигурност на граѓаните во тоа општество.

Постоењето на функционален политички систем подразбира и развиен систем на контрола од опозиционите партии и од разните сегменти на граѓанското општество, што во практиката претставува постојан притисок врз актуелната власт да го развива системот на социјалната политика пралелно со економскиот развој, но во согласност со постојните можности на државата.

Македонскиот политички систем во транзициониот период која е во формирање на својата демократија и ги нема сеуште достигнати атрибути на функционален политички систем, не значи дека нема и високо чувство за потребата да развива систем на социјална сигурност на своите граѓани. Ова дотолку повеќе што потребите за развоен модел на социјално политички мерки постои преку пет децении и веќе има најдено одреден одраз во свеста на секој граѓанин во Република Македонија.

Во оваа констелација на општествено-политички околности кои го одразуваат развојот на социјалната политика во транзициониот период за поволен се оценува фактот што во политичката структура преовладува бројот на партии и нивни претставници во паралементарната власт, кои поради своите изборни програми и ветувања, како и поради политичкиот имиџ, не смеат пресудно да го потценат значењето на оваа општествена дејност, во чија основа е социјалната сигурност на населението.

Во транзициониот период поради одредени социјални и други причини (опаѓање на економската моќ на популацијата, опасноста од социјални немири и слично), државата се јавува како регулатор, не дозволувајки во некои области функционирање на пазарните законитости. Во областите што се од посебен интерес, идејата за слободен пазар, се претвара во практика на пазарот контролиран од државата. Притоа, државата секогаш не ги ефектуира сите расположиви механизми за собирање средства за реализација на социјалната политика, а со тоа не може да се реализира ни социјалната политика. Така од практика на држава со социјална традиција, се преминува во практика на држава без социјална политика.

Меѓутоа, генерално може да се оцени дека промените во моделот на социјалната политика во бившите социјалистички земји се одвиваат мошне бавно и дека сеуште ни одблиску не може да се согледа целината на моделите на социјалната политика во пазарни услови во тие земји. Кон ова ќе додадеме дека сеуште не е поблиску конституиран ни пазарниот модел на стопанисување во тие земји. Но, сериозните социјални проблеми при преминот кон пазарно стопанство се јавуваат и како пречка во економските промени. Во целина, промените што се остваруваат во социјалната политика претставуваат “корекција” на социјалистичкиот систем на оваа област во наведените преодни услови, но не и градење на нов целосен нејзин модел.

Додека демократичноста кај нас се конституира како начин на живот, ние мораме да инсистираме на солидарност со сите економски, правни па и вонекономски мерки на репресија. Дотолку повеќе што кај нас веќе од ден на ден се зголемуваат маргинални групи на неуспех, економски развој и потчинета положба на социјалната политика од времето на договорната економија. Голем број од населението е надвор од процесите од трудот, а бројни генерации кои излегуваат од универзитетските клупи, не остваруваат право на работа. Исто така се нема јасна претстава за минатиот и тековниот труд за генерацијата. Тоа уште подрастично се гледа во несреќната судбина на стечајните работници, печалбарите, сезонските работници и сл.

До вчера вредни и чесни работници, денес се соочени со големи проблеми и неволји. Голем број од нив се сиромаси,

иако се вработени и работат. Истовремено расте бројот на питачите, алкохоличарите, проститутките, делинквентите. Бројот на наркоманите, особено во големите градски центри, секојдневно се зголемува. Овие патолошки групи не ги познаваме ниту по обемот, ниту по импликациите што ги донесуваат, освен оние поединци со изразито криминогени однесувања. Преку овие патолошки појави се искажуваат нашите менталитети, груб индивидуализам и неуважување на патријархалните ниту позитивните правни прописи и норми. Целата оваа патологија и раслојување имаат дополнителни стимуланси не само во судирот на современото и патријархалното, договорната и пазарната економија, колективизмот и индивидуализмот, туку и во продолжување на сеопштата криза во која се девалвирани старите вредности, а нови не се изградени.

Кога кон наведените неповолни околности ќе се додадат останатите објективни состојби на пост-комунизмот (недостаток на продукција на пазарното стопанство, неразвиена капитал-иницијатива и нестабилизиран слој на работодавци, неизграден и плурализиран синдикат, и неизградена современа и ефикасна држава), лесно е да се констатира дека дури и институционалните претпоставки на секоја социјална политика, како што се социјалните партнери (синдикатот на работниците, синдикатот на работодавачите, и државата), не го поседуваат соодветниот субјективитет за да можат да одговорат на потребите на современата социјална држава. Покрај тоа не може да се констатира дека Република Македонија спаѓа во едно капиталистичко општество од западно-европскиот модел, заради транзициониот карактер на државата. Меѓутоа, нема сомневање дека присатен е систем на мешовита сопственост (јавен и приватен сектор), приватизацијата останува како доминантна ориентација, а централното планирање и договорното стопанство со кои раководи државата исчезнуваат.

Во констелација на воведувањето на пазарно стопанство, се наметна потребата за една "посилна и доминантна држава" која ќе ги реализира потребите од населението од социјален карактер, наместо пазарното стопанство и развиена економија,

што е своевиден парадокс за демократски систем и социјална држава.

3. Поставеноста и функционирањето на одделните системи на социјалната политика кај нас

Во периодот означен како транзиција, Република Македонија според димензионирањето на социјалната сфера од аспект на обезбедување на социјална сигурност на своето население, го продолжува или поточно го редефинира поранешниот егалистички систем, со постепено обликување по пат на законската регулатива. Имено, со Уставот од 1991[3] год. се втемелени определен број вредности на уставниот поредок (член 8), меѓу кои спаѓаат: хуманизмот, солидарноста и социјалната правда. Тоа се всушност и принципите врз кои се темели социјалната држава за која се определи Република Македонија по своето конституирање како независна држава. Од овие темелни вредности произлегуваат повеќе уставни права на граѓаните меѓу кои се: правата од социјална заштита, здравствена заштита, право на образование, право на слобода на научно, уметничко и други видови творештво.

Исто така Уставот на Р.Македонија ја конкретизира обврската на државата да се грижи за социјалната сигурност на граѓаните, кои социјално-заштитните права ги остваруваат согласно со начелата за социјална правда.

Во контекст на новонастанатите услови за обезбедување на социјална сигурност на своите граѓани, Република Македонија на трансформациите им пристапи на одреден организиран начин, а превземените мерки и активности се примерени на економската, политичката и социјалната ситуација. Со нив се тежнее за што позабавено опаѓање на животниот стандард, по пат на гарантирање на минимум социјална сигурност. Покрај тоа со превземените мерки се настојува да се сочува одржувањето на минималното функционирање на

[3] Устав на Р.Македонија, вСл.весникг бр.52/91

општествените дејности од значење за социјалната сигурност на населението како што се образованието, здравството, социјалната и детската заштита и др.

3.1. Заштита на социјално загрозеното население

Во сите години на транзицијата, Република Македонија се соочува со проблемот на осиромашување на населението кој историски гледано е производ на класната стратификација на секоја заедница, а во последните години повторно се интензивира во овие наши простори. Во тие рамки, Владата на Република Македонија воочувајки ја сериозноста и сложеноста на оваа проблематика уште во 1992 година донесе посебна програма за државна институционална заштита врз одредени критериуми. Иако "Програмата за социјално-загрозеното население во Република Македонија" поради сé поограничените материјални средства за оваа намена има нагласен рестриктивен карактер, перманентно се зголемува бројот на домаќинства и население кое е под линијата на сиромаштијата. Во септември минатата година, новата одлука за ова право изготвена од експерти од Светската банка имаше уште поизразени лимити во критериумите, постапката и нивоата за утврдување на овој вид парична помош, а од друга страна тенденцијата за зголемување на корисници на истата продолжува. Имено, социјална помош по овој основ се исплатува на околу 50-60.000 домаќинства со околу 200.000 жители како право на социјално-заштитен надомест за минимум социјална сигурност. На тој начин со овој вид на заштита се опфатени околу 10% од населението во земјата, за која цел средствата се обезбедуваат во целост од буџетот на државата [4]. Социјалната помош по овој основ се исплатува доколку вкупните

[4] За 1997 година средствата за оваа намена изнесуваа 2,4 милијарди денари што претставува 1,3% од општествениот производ на земјата заа година.

приходи во домашинството се помали од висината на утврденото социјално заштитно ниво и тоа како разлика помеѓу вкупните месечни приходи на сите членови и утврдениот износ, имајки ги во предвид бројот на членовите и нивната возраст.

Од аспект на одделните карактеристики на домаќинствата ко користат овој вид на помош, ќе наведеме дека околу 60% се од урбани средини, потоа доминира бројот на домаќинствата со четири члена (30,2%), а незначителен е бројот на многучлени домаќинства. Исто така старосната структура на корисниците покажува повеќе интересни состојби: 50,4% лица се главно невработени работоспособни лица од 18-59 годишна возраст. Оставајки го по страна скромното учество на старите лица (2,9) преку 60 години, загрижува високото учество на деца до 14 години (34,8) и од 15-17 години чиј број изнесува 13.433 деца и младинци кои се наоѓаат во фаза на основен биолошки и психосоцијален развој. Може да се претпостави дека кај нив поради незавидната општествена положба и лимитираните можности на семејството, не можат да се задоволат основните потреби (адекватна исхрана, нега, хигиена и сл.), и квалитет на живот адекватен на основните цивилизациски претпоставки. Поради ниски лични примања во слична ситуација се 423 корисници земјоделци и 1.058 пензионери иако имаат редовни пензиски примања.

Во разгледување на целите и намената на материјалното обезбедување на социјално загрозеното население во Република Македонија, се поставуваат две начелни прашања, кои истовремено претставуваат и параметри за општествената целисходност и оправданост на овој вид заштита. Имено, едниот аспект се однесува на висината на материјалната помош и колку тоа ги задоволува потребите на корисниците и второто дали таа доаѓа во "вистински раце". Од тој аспект стои дилемата дали се остварува поставената цел за заштита на социјално-загрозеното население, или пак спротивно од тоа претставува неоправдано користење на државните пари, што во суштина ја девалвира социјалната функција на материјалното обезбедување. Во тој контекст од аспект на влијанието на паричната

помош врз пазарот на трудот, присутна е дилемата во однесувањето на невработените кон барањето на нова работа. Со развивање на објективни критериуми за определување на нивото на сиромаштијата и развивањето на ревидиран модел за пружање на услуги, се настојува да се обезбеди зголемена ефикасност и праведност на системот на социјална помош.

3.2. Социјална заштита

Концепцијата на системот на социјалната заштита во транзициониот период во Република Македонија се цени дека во основа е продолжение на претходниот модел на оваа област од посебен оптшествен интерес. Според својата комплексност, социјалната заштита во периодот пред деведесетите години кај нас во голема мера беше сеопфатна и добро структурирана и како таква влијаеше во градењето на нејзиниот нов концепт.

Од друга страна познато е дека редукциите во системот на социјалната заштита што битно ќе го намалат нивото на социјални права и услуги или опфат на корисници, ќе резултираат со зголемување на социјалната патологија, криминалитетот, социјалната безнадежност, и ќе го намалат чувството на социјална правда и патриотизам кај граѓаните. Затоа и нашата како и секоја власт во помала или поголема мера настојува да не го поремети значително континуитетот во развојот на оваа област, особено ако се има во вид нејзината општествено-економска и идејно вредносна страна.

Корисници на права и услуги од социјална заштита се граѓани од сите возрасни групи како што се: стари и изнемоштени лица; инвалидни лица и лица со пречки во психичкиот и физичкиот развој; материјално необезбедени лица и семејства; деца без родителска грижа; деца и младинци со воспитно социјални проблеми; лица со асоцијално поведение; брачни партнери во бракоразводна постапка; и други лица во ситуација на социјален ризик.

Институционалниот систем во оваа област во кој се остварува социјалната дејност (заштитата и услуги) се состои

од: центри за социјална работа како стручно-административни установи кои ги има во секоја општина, кои ги откриваат следат и интервенираат кај социјалните ситуации и одделните состојби, и уште 14 установи (домови и центри) во кои се врши згрижување и воспитување на малолетни лица без родителска грижа лица со воспитно социјални проблеми, инвалидни лица, стари лица и сл.

Вкупниот број на корисници на овие права и услуги изнесува околу 5.000, при кое сé повеќе се потврдува дека социјалната заштита во последните години се јавува во значајно поширок концепт и зголемена улога. Нејзиниот понагласен предмет на работа стануваат потребите на семејството, децата и старите лица како најчувствителни членови на оваа општествена група. Квалитетен подем во поставеноста на оваа област кај нас се огледа во преферирање на нематеријалните потреби, односно услуги на граѓаните како што се советодавната работа, заштита во домашни услови наместо во институции, преструктуирање на класичната социјална помош во заштитна помош на семејството и сл. Тоа без сомнение е значајна претпоставка за трансформација на оваа област и нејзина интеграција во глобалната социјална политика на македонската држава и нејзиниот социјален развој.

3.3. Општествена заштита на децата

Детската заштита, согласно Конвенцијата на правата на децата на ООН, и со Уставот на Република Македонија утврден систем, се остварува преку згрижување, воспитание и образование на децата од предучилишна возраст; одмор и рекреација на деца до 15 годишна возраст; парични примања на децата и други облици на детска заштита; заштитата и грижа за децата преку организиран систем на јасли, градинки и забавишта; и преку пружање на соодветна помош на родителите за остварување на нивните родителски обврски кон нивните деца.

а) Додатокот за деца се обезбедува во облик на парична

помош на родителите со пониски приходи во подигнувањето и школувањето на децата (до трето дете) и има солидарен карактер. Се остварува врз материјален цензус и го примаат вработените родители со пониски приходи. Покрај ова се обезбедува посебен детски додаток за деца со умерени, тешки и најтешки пречки во психичкиот и физичкиот развој.

Во последните години, бројот на децата за кои се прима детски додаток постојано стагнира: од 177.000 во 1991 година на 80.000 во 1996 год. и 68.232 во 1998 година, а посебен додаток користат 2.050 деца и младинци до 26 годишна возраст. Висината на детскиот додаток во последната година изнесува 500 денари месечно за децата до 15 години, и 800 денари за младинците од 15-26 години доколку се вклучени во процесот на образование.

Едновремено, заради едукација и помош на мајката родилка за секое првородено дете се обезбедува беби пакет во вредност од 4.200 денари со најнеопходни работи за хигиена, а годишно го користат околу 15.000 деца.

б) Згрижувањето на децата од предшколска возраст во нашата држава е организирано во градинки во чиј состав работат и јасли. Со нив во последните години се опфатени околу 17% или 40.200 од децата во Републиката на возраст од 0-7 годишна возраст.

Рестриктивната политика кон бројот на корисници и висината на износот на додатокот за деца, укажуваат на значајни отстапувања во праксата од начелата на прокламациите за помош на децата и еднаков старт во животот, што претставува отстапување од тие определби, па дури и негација.

Заради неповолната економско-социјална положба на населението во Македонија, постои помал интерес кај родителите за вклучување на нивните деца во градинка, а се користат услугите на баби и дедовци или други (роднини, пријатели) при што изостанува организираната стручна социјализација на децата од предшколска возраст. Заради овие околности во функционирањето на социјално-политичкиот систем во оваа област има доста причини да бидат незадоволни од оваа

заштита на државата кон семејството, граѓаните, родителите и корисниците на додатокот и да се чувствуваат несигурни и загрижени за својата егзистенција.

На крајот ќе констатираме дека македонското општество се наоѓа во транзиција со повеќе хетерогени структури на живеење, со нагласен товар на историското наследство, па поради тоа нужно е да се инсистира на еволуциска трансформација на социјалната сфера.

Социјалната политика која е репрезент на оваа сфера во граѓанското општество треба да обезбедува елементарни претпоставки за репродукција на животот и да гарантира сигурност на сите граѓани врз принципите на социјална правда и еднакви шанси, што е и мотото на современата социјална држава и реална иднина на нашата држава.

АВТОРИТЕ

Александар Петроски - проф., директор на
Економски институт - Скопје

Атанас Атанасов - ст.н.с. I ст. дсн, завеждащ секцив „МСИОМ“ на Института по социология при БАН

Благоја Наневски - проф., Економски институт -Скопје

Георги Фотев - проф. д-р, директор на Институт по социология при БАН

Јорде Јакимовски - проф.д-р, директор на Институт за социолошки и политичко-правни истражувања - Скопје

Љубица Чонева - доц.д-р - Институт за социолошки и политичко-правни истражувања - Скопје

Николай Тилкиджиев - ст.н.с. д-р, завеждащ секция „Общности и социална стратификация“ на Института по социология при БАН

Саша Тодорова - ст. н. с. д-р, завеждащ секция „Социология на труда и социалната политика“ на Института по социология при БАН

THE AUTHORS

Aleksandar Petroski - Prof. - Director of the Economic Institute, - Skopje

Atanas Atanasov - Dr., Senior Research Fellow - Head of Department „Methods of Sociological Study of Public Opinion“ at the Bulgarian Academy of Sciences

Blagoya Nanevski - Prof. - Economic Institute - Skopje

Georgi Fotev - Prof. Dr. - Director of the Institute of Sociology at BAS

Yorde Yakimovski - Prof. Dr.- Director of the Institute of Sociological and Political-Legal Studies - Skopje

Lyubitsa Tchoneva - Doz. Dr. - Institute of Sociological and Political-Legal Studies - Skopje

Nikolai Tilkidjiev - Dr., Senior Research Fellow, Head of Department „Communities and Social Stratification“ at the Institute of Socology at BAS

Sasha Todorova - Senior Research Fellow, Head of Department „Sociology of Labour and Social Policy“ at the Institute of Sociology at BAS

CONTENTS

INTRODUCTION 7

SOCIAL STRATIFICATION IN THE BULGARIAN TRANSITION: IDENTIFICATION, SOCIAL STRATA, TENDENCIES
Nikolai Tilkidjiev 11

THE SOCIAL STRATIFICATION AND THE QUALITY OF LIFE IN THE REPUBLIC OF MACEDONIA
Yorde Yakimovski 29

SOCIAL INEQUALITIES AND JUSTICE
Georgi Fotev 43

THE MACROECONOMIC POLICY IN THE REPUBLIC OF MACEDONIA AND THE SOCIAL STRATIFICATION OF THE POPULATION
Blagoya Nanevski 58

THE CONCEPT OF PRIVATIZATION IN THE REPUBLIC OF MACEDONIA AND THE ACHIEVED RESULTS
Alexandar Petroski 72

DIFFERENTIATION IN THE THIRD AGE UNDER CONDITIONS OF TRANSITION
Atanas Atanasov 81

THE STRUCTURE OF POVERTY AMONG WOMEN
Sasha Todorova 97

SOCIAL POLICY UNDER CONDITIONS OF TRANSITION IN THE REPUBLIC OF MACEDONIA
Lyubitsa Tchoneva 112

THE AUTHORS 126